

Franckesche Stiftungen zu Halle

Non-Christianorum De Christo Testimonia, Oder Zeugnisse von Christo Derer, Die doch nicht Christen gewesen seyn

Eckhard, Tobias

Qvedlinburgi, 1736

VD18 10761438

Caput Secundum. De Testimonio Sibyllarum Et Aliorum Ante Christum
Natum.

Nutzungsbedingungen

Die Digitalisate des Francke-Portals sind urheberrechtlich geschützt. Sie dürfen für wissenschaftliche und private Zwecke heruntergeladen und ausgedruckt werden. Vorhandene Herkunftsbezeichnungen dürfen dabei nicht entfernt werden.

Eine kommerzielle oder institutionelle Nutzung oder Veröffentlichung dieser Inhalte ist ohne vorheriges schriftliches Einverständnis des Studienzentrums August Hermann Francke der Franckeschen Stiftungen nicht gestattet, das ggf. auf weitere Institutionen als Rechteinhaber verweist. Für die Veröffentlichung der Digitalisate können gemäß der Gebührenordnung der Franckeschen Stiftungen Entgelte erhoben werden. Zur Erteilung einer Veröffentlichungsgenehmigung wenden Sie sich bitte an die Leiterin des Studienzentrums, Frau Dr. Britta Klosterberg, Franckeplatz 1, Haus 22-24, 06110 Halle (studienzentrum@francke-halle.de)

Terms of use

All digital documents of the Francke-Portal are protected by copyright. They may be downloaded and printed only for non-commercial educational, research and private purposes. Attached provenance marks may not be removed.

Commercial or institutional use or publication of these digital documents in printed or digital form is not allowed without obtaining prior written permission by the Study Center August Hermann Francke of the Francke Foundations which can refer to other institutions as right holders. If digital documents are published, the Study Center is entitled to charge a fee in accordance with the scale of charges of the Francke Foundations.

For reproduction requests and inquiries please contact the head of the Study Center, Frau Dr. Britta Klosterberg, Franckeplatz 1, Haus 22-24, 06110 Halle (studienzentrum@francke-halle.de)

[urn:nbn:de:hbz:5:1-190731](#)

CAPVT SECVNDVM.
DE
TESTIMONIO SIBYLLARVM
ET ALIORVM ANTE CHRISTVM
NATVM.

ARGVMENTVM.

I. Sibyllarum de Christo Deo oracula quaedam. II. Sibyllae acrostichis Graeca; verso Latina Augustini, Opsopaei, Castellionis, Christophorsoni, Io. Langii, Germanica Neringii. Propter eam beata praedicatur Sibylla. III. Multa disputantur de Sibyllis et earum oraculis. Auctores, qui de Sibyllis scripserunt. IV. Num Paulus ablegavit ad Sibyllas? Patres multa scripturae dicta laudant, quae nusquam exstant. V. Quo sunt clariora de Christo Sibyllarum oracula, eo magis suspecta sunt. VI. Oracula ista clariora num a Iudaeis profecta? Ita Is. Vossius. Non videtur. Prophetarum oracula non tam clara, quam Sibyllina: responderetur ad loca Scripturae, quae obiiciuntur. VII. Oracula Sibyllina mistum corpus, ex gentilium, Iudaeorum & Christianorum versibus constans. Probatur de gentilibus. VIII. De Iudaeis. Frequentes fuerunt per Romanas prouincias. A prima conflagratione templi, & iam ante inter Graecos. exularunt. Fidei suae dogmata non celarunt, imo scriptis prodiderunt: neque Poesin neglexerunt. IX. Christiani addiderunt quaedam: dicti hinc sunt Sibyllistae. Quo tempore sint ea conficta, definiri nequit. X. Acrostichis a Christianis conficta. Ciceroni haud cognita fuit. Praebuit occasionem confingendi Sibyllinam. Seculo IV. primum innotuit. Lactantius versus quosdam ex ea laudat. Eam

non vidisse videtur. Acrostichis $\chi\rho\epsilon\iota\varsigma$, non $\chi\rho\iota\varsigma$ exhibet. XI. Sibylla num de Rege sit varicinata de sententia Ciceronis? Spiritus Sanctus suggestit Psalmos secundum litterarum ordinem, non tamen acrostichida. XII. Fama de rege orbis nascituro isto tempore cognita inter gentes fuit. Testimonia Taciti & Suetonii. Iudaeis exprobratum fuit exilium. Ii spe Regis nascituri se erexerunt. Sibylla Erythraea non tantam habere potuit Graecae linguae peritiam. Linguae suas habent aetates. Varicina de Christo primum obscura cum tempore edita sunt clariora. XIV. Scripturae loca, e quibus acrostichis compilata possit videri. Formulae Scripturae S. alicubi occurrunt. XV. Virgilii testimonium de Christo. XVI. Qui de Christo id interpretentur. XVII. De Hesiodi aetate aurea reditura canit Poeta. M. Marcello, Octaviae filio, ecloga IV. dedicata. Summae spei adolescens praemature obiit. Dubia contra hanc sententiam. Respondetur. An in honorem Drusi? Virgo reditura est iustitia. XVIII. Virgilius num Sibyllae oraculum accommodavit Augusto? Carmen Cumanum est Hesiodi, Cumis nati. Ex eo felicitatem temporum Poeta descripsit. XIX. Socrates de nouis Diis accusatus, damnatus. Per nubes quem Deum intellexerit? XX. $\alpha\gamma\omega\varsigma$ $\Theta\epsilon\omicron\varsigma$ Athenis. Integra arae inscriptio. Num verus Deus fuerit cultus? an Pan? quis Pan secundum Socratem? an Dei filius? XXI. Gentiles sapientiores cognouerunt vanitatem multitudinis Deorum, quam auxerunt Homerus & Hesiodus. Verum Deum non cognouerunt. $\alpha\gamma\omega\varsigma$ coluerunt sine certa de eo notione. XXII. Pan Socratis quis? idem quod sermo. Non cogitauit mysteria diuina. Historia de magno Pane mortuo suspecta. XXIII. Iustinus M. Socratem cum Abrahamo comparat. Hic non agnouit $\lambda\acute{\epsilon}\gamma\omicron\upsilon$ Dei filium. Patres benignius sentiunt de gentium sapientibus.

pientibus. XXIV. Zeno non agnouit λόγος, Dei filium, ut putant nonnulli patres. Diuersus est λόγος Iohannis. A Iudaeis in Aegypto Graeci quaedam didicerunt. XXV. Apollo num sit testis de Christo? oraculum Augusto datum de puero Ebraeo. XXVI. Oracula non merae fraudes: nec nulla fuerunt daemonum responsa. Ancilla vates tempore Apostolorum. Apollinis responsum dubium: a Christiano suppositum. XXVII. Oraculum Augusto datum patribus est incognitum. Augustus eo tempore in Graecia non fuit. Ara primogeniti Dei ignoratur a christianis & gentilibus. XXVIII. Ex cultu Ecclesiae scire potuit ea daemon. Didicit plura ex euentu. Christus non indiget daemonis testimonio. Non desiere oracula post C. N. XXIX. Nullum exstat genuinum testimonium de Christo apud gentiles ante C. N. XL. Platonis de iusto testimonium velut de Christo laudatur.

I.

DEcantatissima sunt oracula Sibyllarum, quae saepissime laudant antiquissimi Patres, Iustinus Martyr, Clemens Alexandrinus, Eusebius, Lactantius, Augustinus, & alii, & aduersus gentiles vrgent, ut suis eos testimoniis conuincant, christianamque religionem nouam non esse demonstrent. Octo ea libris versibus descripta Graecis hodie exstant, quae carmine heroi o exposita sunt a Seb. Castalione, edita Basil. 1546. recusa Helmstadii c. 1600. 4. & in germanicam Linguam a Io. Christiano Nehring huius seculi initio translata, quorum altera editio prodiit Halae, 1719. 8. Praemissa est introductio in oracula Sibyllarum, seu historica de iis narratio, in qua post alios ea probat ac vindicat. Nouissime pro vera prophetia habuit ea Wisthon, Acta Eruditor. 1728. p. 120. 123. Merito autem ea improbat I. A. Fabricius Bibl. Graec. L. I. c. 33. Collegit atque excerpfit ista
loca,

loca, quae de Christo, & rebus Christianis agunt, & cum Proteuangelio Iacobi atque aliis apocryphis recudi fecit Mich. Neander, vir in omni genere doctissimus, Basil. 1564. 8. teste viro Celeb. I. A. Fabricio, Biblioth. Graec. L. I. c. 32. p. 199. conf. eiusd. cod. Apocryph. p. 66. Nos ea proferemus in medium, quae eo pertinent, vt Iesum *Deum Deique Filium* declarent. Ita vero Lactantius L. IV. c. 6. *Sibylla*, inquit, *Erythraea in carminis sui principio, quod a summo Deo exorsa est, filium Dei ducem & imperatorem omnium his versibus praedicat:*

παντατρίφον κλίστην ὅσις γλυκύ πνεῦμα ἀπάσιν
κάτθετο, καὶ ἡγήτηρα θεῶν πάντων ἐποίησε.

Et rursus in fine eiusdem carminis:

αὐτὸν ἶδανε θεὸς πιστοῖς ἀνδράσιν γεραίρειν.

Et alia Sibylla praecipit, hunc oportere cognoscei:

αὐτὸν σὸν γίνωσκε θεὸν θεὸν ὅν ἐόντα.

Versus duo primi leguntur in Prooemio Oracul. Sibyllin. p. 12. ed. Seruat. Gallaei, Amstel. 1689. Minus recte autem vox prima habet *παντατρίφον*, quae, vi accentus eum significat, *qui ab omnibus nutritus est*. Latine sic redduntur:

*Conditor, omnia qui nutrit, cunctisque suauem
Indidit afflatum, mortales qui regat omnes.*

Tertius versus, quod ait Lactantius, ibi non legitur, qui exponi possit:

Hunc posuit numen sanctisque viris reuerendum.

Quartus in Lib. VIII. p. 745. occurrit, & σὴ pro σοι legit, & ab Augustino etiam in Orat. contra quinque haereses, teste Gallaco, aduersus paganos & Iudaeos adhibetur; Latine sic redditur.

Hunc agnosce tuum numen de numine natum.

Ea

ET ALIORVM ANTE CHRISTVM NATVM. 33

Ea his in versibus tribuuntur Christo, quae summa sunt, dum conditor & conseruator omnium, qui a fidelibus coli & adorari debeat, qui sit Deus, Deique filius appellatur. Similia & alibi exstant. Sic Lib. I. Orac. p. 178. legimus:

Σὺ δὲ ἐνὶ φρεσὶ σῇσι νέησον
κ' θανάτῳ θείῳ χριστὸν παῖδ' ὑψίστου,
αὐτὸς ἀληθεύσει δὲ θεὸς νόμον, & καταλύσει.

tu vero mente teneto
Aeterni natum Christum, summique parentis,
Ille Dei legem complebit, non violabit.

Et non multo post recensentur miracula, fere eo ordine & ratione, vt describuntur, Matth. XI. in Christi sermone ad Iohannis ablegatos. Et L. VI. fin. p. 652.

ὦ ξύλον, ὃ μακαριστὸν, ἐφ' ὃ θεὸς ἐξετανύσθη
οὐχ ἰξείσῃς χθονί, ἀλλ' ἔργον οἶκον ἰσοψεί
ἦν ἵνα ἀσπράψῃ τὸ νῆον θεὸς ἐμποροῦ ὄμμα.
O lignum felix, in quo Deus ipse pependit,
Nec te terra capit, sed coeli testa videbis,
Cum renouata Dei facies ignita micabit.

Quorum versus primus laudatur a Sozomeno, H. E. L. II. c. I.

II. Luculentum imprimis censetur Erythraeae; vel Cumanae potius, vt vult Augustinus, testimonium, acrostichide comprehensum, cuius literae initiales haec nobis verba exhibent:

Ἰησοῦς χριστὸς θεὸς υἱὸς σωτὴρ εἰς αἶνον, Iesus Christus Dei Filius
Seruator Crux, quae apud Eusebium legitur, in vita Constantini L. V. c. 18. & in L. VIII. Oraculorum Sibyllinarum, p. 723. Augustinus etiam refert eandem, sicut eam

E

quidam

quidam Latinis exstantibus versibus est interpretatus, ut ipse loquitur, sed ita tamen, ut nec vox *σάυρος*, *crux* addatur, nec ordo literarum retineatur. Hoc cur factum sit, hanc dat rationem: in his Latinis versibus de Graeco utcumque translatis, ibi non potuit ille sensus occurrere, - - quia non potuerunt verba latina inueniri, quae ab eadem littera inciperent, & sententiae conuenirent, de Ciu. Dei L. XVIII. c. 23. qui in Orat. ad Catechumenos contra Iudaeos, Paganos & Arianos c. 16. ad eandem acrostichidem prouocat. Veteres verbum *σάυρος* non addidisse, vel hinc licet colligamus, quod per aliam acrostichidem e verbis: *ἰησοῦς χριστὸς θεὸς υἱὸς πατρὸς* fecerint *ἰχθὺς*, id est, *piscis*, in quo nomine mystice intelligitur Christus, ea quod in huius mortalitatis abyssu, velut in aquarum profunditate viuus, sine peccato esse potuerit, ut scribit Augustinus l. c. Atque *ἰχθὺς* seu *piscis* non raro Christus antiqua in ecclesia fuit appellatus. Hinc Alexander piscem in nummo de Christo interpretatur, V. Cl. Zornius, Bibl. antiqu. p. 29. sq. Pfannerus Theol. gentil. p. 11. a Seelen Misc. pag. 297. Interpretationem aliam Latinam, ab ea, quam Praeful Hipponensis exhibet, diuersam ac meliorem dedit Christophorsonius, Eusebii interpres, ubi tamen in voce *crux* littera *x* ut *cb* vsurpatur. Aliam dant interpretes Oraculorum, Sebastianus Castalio & Io. Opsopoeus, & adhuc aliam D. Io. Langius, quae Litteras latinas pariter retinet, verbaque exhibet: *Iesus Christus Dei filius Seruator Crucis pro Crux*. Legitur ea apud Io. Brunonem in Not. ad Agapeti Schedam regiam, quae & ipsa acrostichidem exhibet, p. 4. conf. Gallaeus Differt. de Sibyll. p. 123. sq. Sed quid impedit, quo minus ipsam *ἀποστολὴ*, (*ἀποστολὴ*) legit Augustinus diuersamque eius interpretationem hic exhibeamus. Graeca sic habet:

ἰησοῦς

- ἰδράσει δὲ χθῶν, κρίσεως σημεῖον ὅτ' ἔσται,
 ἡξεί ἐρατόθεν βασιλεὺς αἰῶσιν ὁ μέλλων
 σάρκα παρὰ πᾶσαν κρίνει, καὶ κόσμον ἅπαντα.
 ὀφονται δὲ θεὸν μέροτες πιστοὶ καὶ ἄπιστοι.
 v. 5. ἴψιστον μετὰ τῶν ἀγίων ἐπὶ τέρμα χρόνιο,
 Σαρκοφόροι ψυχὰς ἀνθρώπων βήμασι κρίνων.
 Χέρσος ὅταν ποτὲ κόσμος ὅλος καὶ ἀκάνθα γεινηταί.
 ριψῇσι δ' εἰδῶλα βροτῶν καὶ πλῆθον ἅπαντα.
 Βυκαύσει δὲ τὸ πῦρ γῆν, ἑρᾶν, ἥδ' ἐθάλασσαν.
 v. 10. Ἰκνεῦον. Φλέξει δὲ πύλας ἑρκῆς αἰδαο.
 Σάρξ τότε πᾶσα βροτῶν ἐπ' ἐλευθέριον φάος ἡξεί.
 τῶν ἀγίων. ἀνόμους δὲ τὸ πῦρ αἰῶσιν ἐλέγξει.
 Ὀππῖσα τις πράξας ἔλθοι, τότε πᾶσα λαλήσει.
 Στήθεα γὰρ ζοφύουσα θεὸς φωτῆρσιν ἀνοίξει.
 v. 15. Ἑρῆνος δὲ ἐκ πάντων ἔξει, καὶ βρυγμὴς ὀδυνη.
 σκλείψει δὲ φάος σέλας ἡελίου καὶ ἄστρου,
 Ουρανὸν ἐκλίξει, μήνης δὲ τε Φέγγος ὀλεῖται.
 Ὑψώσιν δὲ φαραγγες, ὀλεῖ δ' ὑψώματα βυβῶν.
 Ἰψος δ' ἐκίτι λυγρὸν ἐν ἀνθρώποισι φανείται.
 v. 20. Ἰσα ἴη πιδίοις ἔσται, καὶ πᾶσα θάλασσα
 οὐκίη πλοῦν ἔξει. γῆ γὰρ φυχθεῖσα κεραιῶν
 Σὺν πηγαῖς, ποταμοὶ δὲ καχλάζοντες λείψουσιν.
 σάλπιγγ' δ' ἐρανοθεν φωνὴν πολέθρηνον ἀφήσει,
 ὀρύσσα μῦθος μελέων, καὶ πῆματα κίσμυ.
 v. 25. Ταρτάρειον δὲ χάος τότε δείξει γαῖα χαῖνυσα.
 ἡξείσι δ' ἐπὶ βῆμα θεῶν βασιλῆες ἅπαντες.
 ρεύσει δ' ἐρανοθεν ποταμὸς πυρός, ἥδ' ἐθ' εἰς.
 σῆμα δὲ πᾶσι βροτοῖσι τότε, σφραγὶς ἐπίσημος.
 τὸ ξύλον ἐν πιστοῖς, τὸ κέρας τὸ ποθόμενον ἔσται,
 v. 30. Ἀνδρῶν ἰουσιβίῳ ζωῇ, πρόσκομμα δὲ κίσμυ.
 Ἰδατι φωλίζων κλητὺς ἐν δαΐδα πηγαῖς.
 ῥάβδος ποιμαίνουσα σιδήρεά τ' ἐκράληται.

Οὗτος ὁ νῦν προγραφείς ἐν ἀκροεχίσιν θεῖς ἡμῶν,
 Σωτὴρ ἀθάνατος, βασιλεὺς, ὁ παθὼν ἕκαστ' ἡμῶν.

Latina interpretatio apud Augustinum haec est, quam
 etiam Venerab. Beda repetit:

- Iudicii signum, tellus sudore madescet.
 Ex coelo rex adueniet, per secula futurus,
 Scilicet in carnem, praesens ut iudicet orbem.
 Unde Deum cernent incredulus atque fidelis.*
- v. 5. *Celsum cum sanctis, aevi iam termino in ipso,
 Sic animae cum carne aderunt, quas iudicet ipse.
 Cum iacet incultus densis in vepribus orbis,
 Reiciient simulacra viri, cunctam quoque gazam:
 Exuret terras ignis, pontumque polumque*
- v. 10. *Inquirens tetri portas effringet auerni.
 Sanctorum sed enim cunctae lux libera carni
 Tradetur, fontes aeternum flamma cremabit.
 Occultos actus retegens, tunc quisque loquetur
 Secreta, atque Deus referabit pectora luci.*
- v. 15. *Tunc erit & luctus, stridebunt dentibus omnes,
 Eripitur solis iubar, & chorus interit astris,
 Soluetur coelum, lunaris splendor obibit,
 Deiciet colles, valles extollet ab imo.
 Non erit in rebus hominum sublime, vel altum.*
- v. 20. *Iam aequantur campis montes, & coerulea ponti,
 Omnia cessabunt, tellus confracta peribit.
 Sic pariter fontes torrentur, fluminaque igni,
 Sed tuba tunc sonitum tristem demittet ab alto
 Orbe, gemens facinus miserum, variosque labores,*
- v. 25. *Tartareumque chaos monstrabit terra debiscens.
 Et coram hic Domino reges sistentur ad unum
 Decidet e coelis ignisque & sulphuris amnis.*

Variae

Variae occurrunt lectiones quaedam, quas dabunt Seruati-
us Gallaeus, l. c. & Lud. Viues ad loc. cit. Augustini.
Interpretatio quae L. VIII. p. 223. Oraculorum Sibyllino-
rum legitur, & Ioannis Opsopoei est, ita habet:

- Iudicii signum tellus sudoribus edet,
Exque polo veniet rex tempus in omne futurus,
Scilicet vt carnem omnem, vt totum iudicet orbem.
Vnde Deum fidi diffidentesque videbunt;*
- v. 5. *Summum cum sanctis in secli fine sedentem,
Corporeum animas hominum quo iudicet, olim,
Horrebit totus cum densis vepribus orbis,
Reiicient & opes homines, simulacraque cuncta,
Exuretque ignis terras, coelumque, salumque.*
- v. 10. *Incendetque fores angusti carceris orci.
Sanctorumque omnis caro libera reddita, lucem
Tunc repetet: semper cruciabit flamma scelestos.
Vtque quis occulte peccauerit, omnia dicet,
Sub lucemque Deus reſerabit pectora clauſa.*
- v. 15. *Dentes stridebunt, crebrescent undique luctus,
Et lux deficiet solemque, nitentiaque astra,
Inuoluet coelos, & lunae splendor obibit,
Fossas attollet, iuga deprimet ardua montes,
Impedietque nihil mortales, amplius altum,*
- v. 20. *Longa carina fretum non scindet: montibus arua
Ipsa aequabuntur: nam fulmine torrida tellus,
Vnaque & sicci fontes, & flumina hiabunt,
Sidereisque sono tristi tuba clanget ab oris,
Stultorum facinus moerens, mundique dolores.*
- v. 25. *Et chaos ostendet, & tartara, terra debiscens,
Regesque ad solium ſistentur numinis omnes,
Vndaque de coelo fluet ignea sulphure mixto,*

E,

Atque

*Atque omnes homines signum praesigne notabit,
Tempore eo lignum, cornu peramabile fidis.*

v.30. *Oppositus mundo casus, sed vita piorum,
Respergendo lauans duodeno fonte vocatos,
Compescetque pedo ferrata cuspide gentes.
Rex tibi nunc nostris descriptus in ordine summo
Versibus, hic noster Deus est, nostraeque salutis*

v.35. *Conditor aeternus, perpeffus nomine nostro
Sincera hunc Moses expressit, brachia tendens,*

Sebast. Castellionis interpretatio hanc exhibet acrostichidem:

**IESVS CHRISTVS DEI FILIVS SERVA-
TOR CRVCI,** cuius rationem dat annot. p. 102.

Ceterum eadem, quae Oplopoei.

*Iudicii signum tellus sudoribus eder,
Exque polo veniet rex tempus in omne futurus,
Scilicet ut carnem omnem, ut totum iudicet orbem.
Vnde Deum fidi diffidentesque videbunt
Summum cum sanctis in seculi fine sedentem,
Corporeorum animas hominum quo iudicet, olim
Horrebit totus cum densis vepribus orbis.
Reiicient & opes homines, simulacraque cuncta,
Exuretque ignis terras, coelumque salumque,
Incendetque fores angusti carceris orci.
Sanctorumque omnis caro libera reddita, lucem
Tunc repetet: semper cruciabit flamma scelestot.
Utque quis occulte peccauerit, omnia dicet,
Sub lucemque Deus reserabit pectora clausa.
Dentes stridebunt, crebrescent undique luctus,
Et lux deficiet solemque nitentiaque astra.
Inuoluet coelos, & lunae splendor obibit:
Fossas attollet, iuga deprimet ardua, montes
Impedietque, nihil mortalibus amplius altum.*

Longa

Longa carina fretum non scindet: montibus arua
 Ipsa aequabuntur: nam fulmine torrida tellus,
 Vnaque & sicci fontes, & flumine biabunt.
 Sidereisque sono tristi tuba clanger ab oris,
 Stultorum facinus moerens, mundique dolores,
 Et chaos ostendet, & tartara, terra debiscens,
 Regesque ad solium sistuntur numinis omnes.
 Vndaque de coelo fluet ignea sulphure mixto,
 Atque omnes homines signum praesigne notabit,
 Tempore eo lignum, cornu peramabile fidis,
 Oppositus mundo casus, sed vita piorum,
 Respergendo lauans duodeno fonte vocatos,
 Compescetque pedo ferrata cuspide gentes.
 Rex tibi nunc nostris descriptus in ordine summo
 Versibus, hic noster Deus est, nostraeque salutis
 Conditor aeternus, perpeffus nomine nostro,
 Integra quem Moses expressit, brachia rendens.

Christophorsoni interpretatio haec est:

Iudicis aduentu magni sudore videbis
 Emanare solum. Tunc rex aeternus ab arce
 Sydereis praesens carni ius dicet, & orbi,
 Ut spectare Deum pia gens, atque impia possit,

v. 5. Sublimem carne humana sanctaque caterua
 Cinctum, supremoque homines, qui iudicis aevo,
 Haec erit omnis humus vepres & tristis arena.
 Rescindunt simulacra homines atrumque repellent,
 Incendentque auide terram, mare, sydera, flammam.

v. 10. Stabunt sanctorum sub apertum corpora lumen,
 Tetraque mens, & sancta illo splendore patebit.
 Voce latens facinus, quod gessit, quisque loquatur,

Subdola

Subdolaque humani pendentur pectoris antra.

Dira mali facies, paor undique & undique luctus:

v. 15. *Et iubar inuoluent solis, stellasque tenebrae,*

Iam vaga labetur Phoebe, ruet arduus aether,

Ferre caput valles, disiectis alpibus, imas,

Iusserit: humanum culmen fastusque iacebit.

Lataque planities monter aequabit, & altum,

v. 20. *Intactum rate stabit, & vrent fulmina terras.*

Vna deficiet flagrans cum fontibus amnis.

Stridula de coelo tuba fundet lugubre murmur,

Supremumque orbi canet exitiabile carmen,

Et subito stygium chaos apparebit hiatu,

v. 25. *Regnantumque Dei celebrabit turba tribunal.*

Vndaque sulphureae fluet alto ex aethere flammæ,

Afflabit mortale genus insigne coruscans,

Trabs sancta, in rectis animis optabile robur,

Omnibus una piis vitæ melioris origo:

v. 30. *Rursus vesani dolor, atque offensio mundi,*

Collustrans undis duodeno in fonte fideles.

Regnabit late pascentis ferrea virga,

Vnus & aeternus Deus, hic seruator & idem,

Xristus pro nobis passus, quem carmina signant.

D. Io. Langii interpretatio sequens est:

Iudicii metuet sudans praesagia tellus;

Et rex aeternus magno descendet olympo

Sublimis, carnem mundumque ut iudicet omnem,

Vnum suspicient Numen prauique bonique

v. 5. *Summum supremo cum sanctis tempore mundi.*

Carnifer ille hominis iudex inquirat in omnes,

Horrida terra vias coeli spinaeque tenebunt,

Reiciant

Reiicient simulacra viri gazamque repostam,

Ille domus coecas & Ditis claustra refringet,

v.10. Sanctior a mortis iam nexu libera lucem

Turba hominum cernet, scelerosos flamma piabit

Vlrix perpetuum. Mala quae - quis - cunque patrauit

Sontica suppressitque diu, producet in auras.

Deteget & furuis Deus obstita corda tenebris,

v.15. Erumnae & stridor dentis regnabit ubique.

Ipsam deficiet solis decus, astra colore

Fusco obducentur, argentea luna peribit:

Insurgent valles, consident cornua montis.

Luxus sublimis mortales deseret oras,

v.20. Imensos colles, aequabunt marmora campi.

Veluago nulli cernentur in aequore nautae:

Succendet terram fulmen, vaga lympa vapore

Solis, arescet ripis, fontesque dehiscunt,

Et tuba de coelo tristis clangore sonabit

v.25. Raucifono mundi clades pereuntis acerbas,

Vastum terra chaos stygio monstrabit hiatu.

Atque Dei solio sistetur iudicis omnis

Turba ducum Regumque: pluet tum sulphure & igni,

Omnibus exstabant ligni vexilla verendi

v.30. Robur & auxilium populo exoptata fideli

Certa pio generi vitae: ast offensa malignis.

Rore bonos lustrans bis seni fontis ab unda

Virgaque qua pecori dat ferrea iura magister.

Carminis auspiciis, qui crimina morte piabit

v.35. Seruator, Rex aeternus, Deus ipse patescit.

F

Exstant

Exstant quoque tres Germanicae versiones, quarum prima est D. Io. Habermanni, quae exstat in libello, qui prodit Lips. 1616. cuius est titulus: Vita Christi & Apostolorum, p. 53. sq. Altera est Euerh. Guern. Happelii, quae legitur Thef. To. II. p. 451. Tertia est Perreu. Io. Christiani Neringii, in den Sibyllinischen Prophezenungen, p. 376. sq. quae hanc exhibet acrostichidem: **Jesus Krist Gottes Sohn Heiland**, quam hic subiungemus:

Im Schweiß wird stehn die Erd, als des Gerichtes Zeichen,
Ein König in die Welt kömmt aus des Himmels Reichen,
Sein groß Gericht wird bald in aller Welt ergehen;
Vnd es wird fromm und böß, Gott selbst, den Höchsten sehen,
Samt seinen Heiligen; wenn man letzte Tag wird zehlen,
Kömmt er auf seinen Stuhl, daß Er der Menschen Seelen
Richt, da die ganze Welt in Wüst- und Heß verkehret.
In Schmach wird seyn der Götz, den Reichthum niemand
ehret.

See, Erd, und Himmel wird vom Feur durchsucht, ver-
brennet.

Traun, es entzündt die Thor des Hades. Wer bekennet
Gott seinen Herrn, der wird ans Licht hervor genommen,
O! ewig Feuer wird auf die Gottlosen kommen.

Treibt jemand heimlich Sünd, da wird er alles beichten
Traurig, das dunkle Hertz wird Gott mit Licht erleuchten.
Es klappern ihre Zähn, man höret Klag und Wehen,
Sonn und den Sternen wird ihr heller Glanz vergehen;
Selbst Gott den Himmel rollt, des Mondes Schein
vergehet,

Ohn Höh macht Er die Berg: Die Thäler Er erhöhet.
Höh, die beschwerlich, wird man nicht bey Menschen
führen,

Nun werden Berge gleich den Feldern, man wird führen
Hin-

Hinfort kein Schiff aufs Meer. Die Erde wird versiegen.
Ein Donner, und kein Brunn, noch Strom wird Wasser
zeigen.

Ia durch Posaunen wird vom Himmel Klag erschallen,
Leidtragend, daß die Welt durch ihren Greul gefallen.
Als denn den Tartarus ein Erden-Spalt wird zeigen,
Nachmahls die Kön'ge sich vor Gott auch werden beugen,
Dann wird ein Schwefel-Strom mit Feuer vom Himmel
fließen.

Hanc ob acrostichidem Eusebius *μανορία beatam* praedi-
cat Sibyllam; & Augustino in eorum ea numero depu-
tanda videtur, qui pertinent ad ciuitatem Dei. Genui-
nam agnoscit, vt reliqua oracula post Betuleium, Castalio-
nem & alios, Neringius, de Sibyll. orac. §.29.p.31.378.

III. Longum opus, longa disputatio foret omnia
hic exquirere, quae de Sibyllis disputari solent, vnde vi-
delicet nomen Sibyllae habeant; vna, an plures, & quot
illarum, quatuor, sex, an decem fuerint; quo tempore,
& vbi, floruerint; vnde vaticinandi habuerint donum;
num furore agitatae fuderint oracula; num ipsae ea de-
scripserint, an alii exceperint; quae fuerint earum vatici-
nia atque oracula; quibus de rebus vaticinatae sint; vtri
Tarquinio, Prisco an Superbo, Romanorum regi, oblata
fuerint; quibus cognita fuerint atque perspecta; quam-
diu superarint; num sint combusta cum Capitolio; num
collecta post conflagrationem Capitolii eadem fuerint,
quae ante habuerunt Romani; vnde genuina a falsis, Au-
gusti mandato, potuerint discerni; num Patres habuerint
genuina; num hodieque superent; num quae hodie le-
gimus, eadem & Patres habuerint; an interpolata sint;
num Hermas ea supposuerit, & quae sunt eius generis
alia complura. Integri in hanc rem legi possunt libri at-

*Rescripta Calaubonus
scripsit de libris
Sibyllinis.*

que tractatus, quos dederunt Io. Aizma, David Blondellus, Robertus Boyle, Franc. Collius, Io. Crassetus, Seruatius Gallaeus, Georgius Greenius, Mich. Hoynonius, Io. Marckius, Onuphrius Panuinius, Petr. Petitus, Thom. Reinesius, Dan. Clasenius, G. Guil. Kirchmayerus, Io. Reiskius, Erasmus Schmidius, Eduardus Simson, Isaacus Vossius, Tobias Wagnerus, vt taceamus eos, qui data occasione fuisse satis de Sibyllis agunt. Ordine hos enumerat celeb. I. A. Fabricius Bibl. Graec. L.I. c. XXXIII. §. 22. qui & summam ex iis exhibet atque diiudicat inde a cap. XXIX. conf. Calouius Isag. ad Theol. p. 153. sq. Micraelius Syntagm. H. E. p. 43. Lambecius prodr. Hist. Literar. p. 20. Vossius de poet. Graec. & Latinis c. 1. Henr. Scharbau Iudaism. detect. p. 126. Henr. Kippingius Auctar. ad Histor. Ecclesiast. Pappi p. 78. sq. Herm. Frid. Brauns in Nodo Gordio aenigm. Sibyllin. Nos omissis omnibus de iis tantum breuiter disquiremus, de Christo quae sunt allata, atque huc proxime facient.

*vid. hac de re A.
Adddei Theol. Doct.
p. 264. 265.*

IV. Prouocarunt sane Patres antea nominati ad Sibyllas, & si Clementem Alexandrinum audimus, Strom. VI. p. 636. Pauli Apostoli hoc fecerunt iussu & auctoritate. Ita enim scribit: *δηλώσει πρὸς τῷ πνεύματι ὁ ἀποστόλος λέγων Παῦλος. λάβετε καὶ τὰς ἐλληνικὰς βίβλους. ἐπιγνώτε εἰσυλθάν, ὡς δηλοῖ ἐκ θεοῦ καὶ τὰ μέλλοντα ἰσσεῖν.* Praeter Petri praedicationem declarabit Paulus Apostolus, dicens: *libros quoque Graecos sumite, agnoscite Sibyllam, quomodo unum Deum significet, & ea, quae sunt futura: & Hydaspem sumite, & legite, & inuenietis Dei filium multo clarius & apertius esse scriptum.* Sed frustra quis haec vel in Actibus Apostolorum, vel in Pauli Epistolis quaesierit. Il. Vossius respondet: frustra quaerunt, vbinam hoc dixerit Paulus, ac si nihil dixisset, aut scripisset Apostolus, nisi quod indoctis placeat.

ceat. Sufficiat nobis, affirmasse hoc Clementem, virum sanctum, & cum multis Apostolicis viris conuersatum, ut non vno loco ipse de se testatur, de Sibyllin. Orac. c. VI. p. m. 57. Pauli testimonium, Clementis inducti auctoritate, laudant etiam Sixtus Senensis, Bibl. S. p. 113. Craffet de Sibyll. p. 91. 96. nouissime Neringius, loc. cit. §. 50. Facile concedi potest, plura dixisse Paulum, quam scripsit in epistolis: neque illud magnopere negauerim, Paulum in disputationibus cum Paganis ad Philosophos eos remisisse, cum de vno disputauit Deo, siquidem Arati testimonium laudat, Aetor. XVII. 28. & ad Cretensium vatem, Epimenidem, prouocat, Tit. I. 12. Sed Sibyllae eum commendasse oracula nondum hoc ipso euincitur, quae si commendare voluisset, optima fuisset occasio, cum ad Romanos scriberet, & de cognitione Dei disputat, c. l. 18. sq. Si quem nominasset Clemens Apostolicum virum, qui audisset ista ex Apostolo, maiorem inueniret fidem, neque sic satis tamen, cum & iste possit fallere. Hinc purum figmentum nominat Gallaeus, quod de Paulo scribit Clemens Alexandrinus, quo de argumento copiose agit Dissert. de Sibyll. p. 287. sq. Dannhavverus inter maculas & stipulas Clementis hoc ipsum refert, quod Sibyllina carmina nimis admiratur, Hist. Eccles. trisecl. p. 336. cf. Hottingeri Pentas Diss. p. 115. Idem Clemens paulo ante Petro tribuit, quae nusquam eum dixisse, vel scripsisse legitur. Sic enim scribit: dicit Petrus in praedicatione: cognoscite ergo vnum esse Deum, qui fecit omnium principium, & finis habet potestatem, & qui non cadit sub aspectum, qui omnia videt: qui cum capere non possit, omnia capit, nullius indigens, cuius indigent omnia, & per quem sunt omnia, qui comprehendi non potest, aeternus, ab interitu alienus, non factus, qui omnia fecit verbo virtutis, suae scripturae, inquam, cognoscentis, hoc est, Filii.

Nimirum Patres ex ingenio saepe scribunt, quae se legisse in scriptis diuinis arbitrantur, modo causae suae inferuiant, quod sigillatim de Clemente Alex. obseruat B. Ittigius, arbiter causae maxime idoneus, Hist. Eccles. sec. II. sect. X. §. 10. 11. 12. vel etiam inciderunt in subdita Apostolis scripta, cuius generis plura isto tempore fuerunt. Atque hinc est, quod dicta scripturae complura, veteribus laudata, hodie desiderantur, quorum ex Clemente Alex. Justino Martyre, Lactantio & aliis posset fieri collectio, quomodo Io. Ern. Grabius dicta quaedam Christi collegit, quae in Euangeliorum libris non exstant, sed apud Barnabam tamen, Clementem Romanum, Iustinum Martyrem & alios habentur, in Spicilegio SS. Patrum. Taceo, quod scripturae aduersum sit, cum *verbum virtutis, Scripturam cognoscentem*, & *ἰὼν 9:3 filium Dei* pro iisdem habet Clemens. V. Io. Reiskius variein. Sibyllin. c. 12.

V. Quod vero ad ipsa attinet oracula, breuiter obseruamus, quod, quo clariora ea sunt de Christo, eo magis suspecta sint, non esse profecta a Sibyllis, nec in iis locum habuisse, quae sunt oblata vel Tarquinio, vel post eorum cum Capitolio conflagrationem, quae an. V. C. 1067. contigit, xx. annis ante Ciceronis consulatum, Cic. Orat. Catil. III. c. 4. Erythris & alibi per Asiam, variasque Graecorum vrbes, Augusti mandato, collecta sunt iterum. Neque enim in veteris instrumento Foederis, quod Iudaeis reliquit Deus, tam clara de Christo reperiuntur oracula, cum tamen singularis gentis istius fuerit praerogatiua, quod oracula ei sua sic panderit Numen, ut nulli fecit nationi alii, Ps. CXLVII. 20. & prae ceteris custodienda dederit, Rom. III. 2. quod dici non posset, idem si Numen afflasset Sibyllas, & tam clara suggessisset de Christo, mundi Seruatore, oracula. Non itaque calculum

culum addere possum sententiae celeb. Viri, G. G. Kirchmaieri, cum statuit, quae de Christo habentur in Sibyllarum oraculis, neque Hebraeorum, neque fama, neque diaboli instinctu, verum coelesti aliqua vi ac numine plane singulari perceptum vates habuisse, & ad Bileami & Caiphae exempla prouocat. Vid. Epist. ad G. Casp. Kirchmaierum p. 218. Vaticinia de rebus ciuilibus quin auctore Deo edita fuerint subinde & inter gentes, vix habere videtur dubium, cum exempla Benhadadi & Hasaelis, regum Syriae, quorum alteri mors, alteri regnum praedictum fuit; Regis Ninue, per Ionam admoniti, Nebucadnezaris & Belshazeris, regum Babylonis, quorum alter imperiorum successionem, alter exitium per Daniele cognouit, & aliorum, Sacra Scriptura commemoret, & mirandi nonnunquam euentus maximi momenti rerum praesignificati, quae diximus, confirmare videantur. Sed tam clara de Christo oracula fuisse edita, haud est verisimile, neque, si factum fuisset, Apostolus potuisset dicere, quod gentes Deus suis in viis ambulare siuerit, vt tamen se demonstrauerit, annonam, & quae ad vitae commoditatem faciunt, largiendo, Act. XIV. 16. 17. Vid. D. Feustking Gyn. Fan. p. 93. Act. Erudd. Germ. Tom. I. p. 156. sq. 1014. sq.

VI. Dicat aliquis, a Iudaeis ista profecta fuisse oracula, quae sub nomine Sibyllarum, quod earum magna esset apud gentes auctoritas, prodiderint, eoque haud esse mirum, quod clarior exstet in iis rerum diuinarum manifestatio, cum ex Prophetarum oraculis cognita habuerint veri numinis mysteria, in primis regem, Seruatorem orbis, nasciturum. Est haec fere sententia Isaaci Vossii, quam exposuit in Libello de diuinis oraculis, & praesertim in Cap. III. & IV. cui praeiuit H. Grotius, in Matth. II. quam peculiari libello sibi confutandam sumpsit vir doctissimus, Io. Reiskius

kjus, in Exerc. de vaticiniis Sibyllinis, Lips. 1688. cuius summam exhibet Tenzelius Colloqu. Menstr. 1689. p. 304. Concedamus hoc, a Iudaeis, qui inter gentiles degerunt, quaedam profecta fuisse, quae inter oracula Sibyllarum a Patribus lecta fuerunt; insuperque & hoc demus, oracula Prophetarum de Messia per sacerdotes atque Levitas fuisse vberius exposita & declarata: at vero tanta existimari non potest oraculorum claritas, quanta hodie deprehenditur. Neque enim vaticinia canunt, sed Historiam magis & rem gestam referunt. Et cur inter gentes ea prodidissent mysteria diuina, & non inter suos, & in Dei populo, vel Sibyllae, vel ipsi Prophetae? Eruunt hodie christiani doctores e typis & figuris Testamenti Veteris non sine multo studio, quae clare distincteque in oraculis Sibyllinis habentur. Aeternis temporibus absconditum mysterium manifestatum quidem fuit per Prophetas: sed ab Apostolis demum *γρῶσις* *9α* declaratum, clareque praedicatum est, Rom. XVI. 26. Nec *2 πόους τῆς ἀγνοίας* tempora ignorantiae posset Apostolus appellare, si tam clare de Christo gentibus Sibyllae oracula reuelassent. Oracula Iacobi Patriarchae, Gen. XLIX. & Bileami, Num. XXIII. vnde magi hausisse censentur, qui Christum venerunt adoratum, & Danielis Hebdomades, ad quae prouocat Vossius, tam clara non sunt, ut inde poterint enasci, cum in tam clara Euangelii luce existant, qui de Christo Messia ista agere oracula peruidere nequeant, aut nolint. Magi nec solo Bileami vaticinio, nec inusitata stella fuissent commoti facile, nisi interior accessisset quaedam reuelatio. Hebdomades Danielis non cum expugnatione templi, sub consulatu Ciceronis a Pompeio facta, suum habere complementum; neque enim desiere sacrificia: sed cum Vespasiani potius vastatione, quod argumentum vberius Theologi & sacrorum interpretes persequuntur, cf. Perreu. Scharbau in Iudaeo detecto p. 126. sq.

VII.

VII. Ego quidem sic censeo, & ita animum induco, oracula quae hodie leguntur sub Sibyllarum nomine, triplici constare carminum genere, mistumque esse corpus tum ex iis, quae Erythris & alibi, post prima combusta cum Capitolio, fuere collecta; tum ex iis, quae Iudaei inter gentes dispersi, veri Numinis cognitione & promissione Messiae imbuti, siue ipsi, siue profelyti, in versus redegerunt; tum ex iis, quae christiani ex Euangelii historia attexuerunt. Ex antiquioribus, quae dixi, superesse quaedam, vel Deorum nomina, & alia, quae vel ad sacra pertinent paganismi, vel ad Romanorum statum, docere queant. Et quanquam Augustus libros *Sibyllinos condidit duobus forulis auratis sub Palatini Apollinis basi*, Sueton. in V. c. 31. nec ad eos patuit cuique aditus; in manibus ea tamen erant aliorum, unde collecta fuerant. Tacitus L. VI. Ann. c. 12. scribit: *post exustum sociali bello Capitolium, quaesitis Samo, Ilio, Erythris, per Africam etiam ac Siciliam, & Italicas colonias carminibus Sibyllae, una seu plures fuere; datoque sacerdotibus negotio, quantum humana ope potuissent, vera discernere. Igitur tunc quoque notioni quindecimviri is liber* (Sibyllae, quem Caninius Gallus recipi inter ceteros eiusdem vatis postulauerat) *subiicitur*. Eadem fere repetit Lactantius L. I. c. 6. & ex Fenestella nominat triumuiros, eam in rem missos, & dicit, quod descriptos a priuatis versus circa mille Romam deportarint. Ex his facile est colligendum, quod in manibus priuatorum manserint Sibyllarum iactata receptaque oracula, & quod subinde alia pro Sibyllinis fuerint venditata. Cellar. antiqu. Rom. c. I. Sect. II. §. 3.

VIII. Iudaica quaedam ex Prophetis diuinisque Scripturis deprompta immista esse, vel ea fidem fecerint, quae redolent cognitionem reuelationis, & a Patribus citantur. Erant enim Iudaei inter gentes dispersi, nec facile provincia

G

Romana

Romana tum fuit, vbi non exularent, suaeque gauderent religionis immunitate. V. decreta Romana & Asiatica pro Iudaeis, quae Iac. Gronovius collegit, & Iosepho restituit, edita Lugd. Batav. c. 10 ccxii. Testimonia in hanc rem ex Aegidio Bucherio adduxit Vir Cl. W. E. Tenzelius, in Colloqu. Menstr. an. 1689. p. 308. sq. 1255. sq. quibus addo luculentum ex Ciceronis oratione locum pro L. Flacco, cui nonnulla inferuit, quae ad Iudaeos pertinent. Ita vero ille: *cum aurum Iudaeorum nomine quotannis ex Italia & ex omnibus vestris provinciis Hierosolymam exportari soleret, Flaccus sanxit edicto, ne ex Asia exportari liceret, n. 67.* Vbi diserte ex omnibus Romanorum provinciis Hierosolymam pecunias fuisse missas, ad sacrificia videlicet, ut mos erat Iudaeis, scribit, quod ne ex Asia fieret, L. Flaccus, Ciceronis in Cilicia successor, prohibuit. Per varias Iudaei regiones, imprimis in Asia, fuerunt dispersi inde a conflagratione primi templi, & a Phoenicibus, Tyriis atque Sidoniis, Ioelis iam tempore, Iauanim, hoc est, Iaconibus seu Ioniibus, hoc est, Graecis venditi fuerunt, ut procul patria remouerentur, Ioel. III. 4. 6. Neque raros tum Romae fuisse Iudaeos, cum perquisita fuerunt Sibyllina oracula, verba docent Ciceronis in dicta oratione: *scis, quanta sit manus Iudaeorum, quanta concordia, quantum valeat in concionibus; & paulo post nominat multitudinem Iudaeorum, flagrantem nonnunquam in concionibus, vbi characterem, quem ubique tenuerunt in causa religionis, describit.* Habita est oratio an. V. C. DCXCIV. eoque quatuor annis post consulatum Ciceronis, captamque a Pompeio Hierosolymam, cuius in Iudaica sacra religio Ciceroni fuerat obiecta, & XVI. post collectionem oraculorum, a triumviris factam, annis, quo tempore & Romae, & per provincias Romanas plures iam fuisse Iudaeos vero est persimile. Iudaei igitur, qui
Romae

Romae tum erant, cognito Senatus consilio de conquirendis Sibyllarum oraculis, facile subornare fratres potuere suos, vt in versus capita quaedam redigerent, quo Sibyllarum nomine suae historiae ac religionis dogmata insinuarent, maioremque obtinerent immunitatem. Et sine dubio legati Romanorum cognouere, quod Iudaei oracula vatum iactarent, & inter sacra sua legerent in Synagogis, quas intrare gentibus, vt hodie, non erat prohibitum, id quod ab antiquo tempore factum, ait Paulus, Actor. XIII. 27. eoque curiosius ea perquisiuere, & impetrare facilius, vt sacra sua insinuarent Iudaei, qui frequentes per Asiam minorem, vbi Erythrae atque Ilium, exulabant. Quod si tum id factum non est, Augusti aetate potuit fieri, cum fatidicos libros vndique contraxit, & Sibyllinos solos retinuit, Sueton. in Aug. c. 31. cetera non durior in Iudaeos, & eorum sacra, quod praedicat Iosephus Antiqu. E. XVI. c. 10. Etsi enim Caium nepotem, quod Iudaeam praeteruehens, apud Hierosolymam non supplicasset, collaudarit, Sueton. in V. c. 93. alia tamen postea mente fuit, cum & donaria, vrceos, calices, phialas, miserit in templum, & sacrificium ibi diurnum ordinarit, Philo legat. ad Caium p. 801. conf. Iosephus Antiqu. L. XVI. c. 10. p. 562. Neque cessabant Iudaei profelytos sibi adiungere, quod ipse de iis commemorat Seruator, Matth. XXIII. 15. nec omni eos caruisse successu, vel hoc fidem fecerit, quod Romae plures Iudaeorum sacra probarint. Nec suae dubitarunt fidei capita Graeca lingua prodere, quod vel exemplo Philonis atque Iosephi constat, vt de libellis nihil iam dicam, quae apocryphorum nomine in Codice Veteris Testamenti legimus. Fuit Iudaeorum natio sedula admodum in condendis ingenii monumentis pro populo ac religione, quo flecteret gentes exteras, sui que odium animis eximeret, vt Iosephus dicto loco scribit. Salomonis testi-

monium de copia librorum sui temporis, Eccles. XII 12. vastum Talmudis opus & posterorum scripta frequentissima factis, quod dixi, confirmant. Neque Poesin gens ista insuper habuit & spreuit, cum Ezechiel Poeta, vel solo indice nomine, Iudaeus a Clemente Alexandrino atque Eusebio laudetur, cuius Tragoediam de Mose Feder. Morellus graece edidit, Paris. an. 1609. G. I. Vossius de Poetis Graec. p. 90. Et Martialis aemulum Poetam verpum perstringit, L. XI. epigr. 95. Quis dubitet igitur, religionis capita quaedam in versus redegeisse nonnullos, quae a triumviris, vel sub Augusto a quindecimviris inter Sibyllina fuerunt cooptata, V. Tenzelius Colloqu. Menstr. loc. cit. & an. 1690. p. 1139. seq. & an. 1691. p. 615. sq.

IX. A Christianis accessisse quaedam, dubitare nos non sinunt ea, quae tanta leguntur claritate, quanta esse non potest, nisi ex historia Evangelii. Ipsi gentiles, per oracula reuicti Sibyllina, hoc obiecerunt christianis, ab iis ea conficta atque composita esse, quos *Sibyllistarum* nomine ea propter traduxerunt. Lactantius quidem eam obiectionem refellere annititur L. IV. c. 15. *Testimoniis*, inquit, *quidam reuicti, solent eo confugere, ut aiant, non esse illa carmina Sibyllina, sed a nostris conficta atque composita.* Ad quae respondet: *quod profecto non putabit, qui Ciceronem Varronemque legerit, aliosque veteres, qui Erythraeam Sibyllam ceterasque commemorant; quarum ex libris ista exempla proferimus.* Cicero & Varro quidem Oracula Sibyllina commemorant; sed ista num legerint, quae de Christo laudantur, & num libri, e quibus ista proferuntur testimonia, iis cogniti fuerint, de eo maxima est dubitatio. Addit quidem, latuisse ut prophetarum, sic Sibyllarum oracula, nec fuisse prius cognita, quam Christi natiuitas & passio patefecerit arcana. At ista inter se conferre, eandemque tribuere con-

con-

conditionem ausim minime, cum prophetarum oraculorum diuina sit fides & auctoritas, omnibus patens; Sibyllarum autem oracula dubia & incerta. Vis qualiscunque argumento posset tribui, si non illis haec longe clariora existerent. Num Antonini Pii aetate, quod du Pinio & Richardsonio videtur, an Commodi vel Caracallae conscripta sint, quod Spanhemius existimat, non definiam. Iosephus Antiqu. L. I. c. 5. cum de confusione Linguarum Babelica agit, ad Sibyllae testimonium prouocat, v. orac. L. III. p. 336 sq. quod argumento est, eam saltem partem, a Iudaeis traditam, eius aetate existisse. Certe *acrostichidem* eo tempore nondum confictam fuisse mox ostendemus: Neque nunc exquiram, an Hermas, vel Montanus in confingendis iis elaborarit, quod nonnulli tradunt, neque an Gnostici ea confinxerint, vel saltem interpolarit, quae Blondelli est opinio Hottingeri Pentas Dissert. p. 58. sq. I. G. Graeuii cohors Musar. p. 17. sq. B. Ittigius Append. ad Haeresiarch. p. 90. sq. de Sibyllis post alios multos vid. Rumetschii Schediasm. de Turc. euerf. vel conuers. p. 70. sq. Elingius Hist. Graec. L. p. 66. sq. Pfaffius H. E. p. 26. Hederich notit. auct. 13. 4. seq. Du Pin Biblioth. Eccles. P. I. p. 28. sq.

X. Atque hoc in tertio genere *ἀκροσυχῆς* superius allata censetur merito. Equidem laudatur ea a Constantino M. Imp. vel Eusebio potius, quod Ciceroni ea fuerit cognita, latineque reddita scriptis eius inserta; cuius asserti si fides fieri posset, luculentum sane pro Sibyllis, cognitoque ab iis Christo & praedicto, foret argumentum. Celeb. Kirchmaierus Ciceronem eandem vidisse ac legisse pro certo haberi postulat, loc. cit. p. 219. Sed commemorat quidem Cicero L. II. de Diuinat. c. 54. Sibyllarum *ἀκροσυχῆς*; verum hanc nostram ei cognitam letamque fuisse, quis nobis dixerit? quis fidem fecerit?

Dicit haec Eusebius, sed nullum affert eius rei documentum. Ipse Cicero eam, quam legit, non Sibyllae opus, per furorem effusum, sed hominis impostoris inuentum, studiose compositum, arguit, quae etiam Terentii Varronis & Dionysii Halicarnassei de iactatis Sibyllarum *ἀποσιχίσαι* mens est, Casaub. Exerc. ad Baron. p. 68. Anton. van Dale de Oracul. c. 18. p. 405. sq. Quis non cogitet potius, ideo confictam a christianis & assutam notis Sibyllarum oraculis fuisse nostram, quod tales ab illis fuisse confectas prodiderit Cicero? Hinc Augustinus, qui laudauit acrostichidem, alibi scribit, L. XVIII. C. D. c. 47. *quaecunque prophetae de Dei per Christum Iesum gratia proferuntur, possunt putari a christianis esse confictae.* Seculo IV. demum nostra innotuit acrostichis, quod inde confirmamus. Lactantius, diligens lector & laudator Sibyllinorum, quo nemo Patrum testimoniis eorum vitur frequentius, aliquot versus affert, qui leguntur in acrostichide, quae si eius exstitisset tempore, totam omnino fuisset laudaturus, eo quod tam illustre de Christo exhiberet testimonium. Quinque autem versus laudat Lactantius ex acrostichide nostra, & primus quidem L. VII. c. XIX. legitur, qui in acrostichide est vers. 8.

τρίψαι δ' εἰδᾶλα βροτοὶ καὶ πλεῖον ἀπαντᾶ, in Oraculis legitur *τρίψαι*, vt literae initiales vocem *χριστός* conficerent. Est vis maior in voce Lactantii, qua idola *conteri* dicuntur, quod plus est, quam *abiici*: Alter legitur cap. XVI. qui est 23.

σάλας γ' ἄρα νόθεν φωνῆν πολύδερνον ἀφήσει,

Tertius & quartus cap. XX. h. l. v. 25. 26.

ταρτάρων δὲ χάος τότε δείξει γαῖαν χαλῶσα,

ἔξωσαι δ' ἐπὶ βῆμα θεῶ βασιλῆος ἁπάντες; vbi Christus

stus

Itus *Deus & Rex* appellatur; in Oraculis βασιλῆς legitur, nec honor *Regis* tribuitur Christo. Possit videri versum quintum εἰλίξει, μέγας δὲ το φέγγος ἀλείται ex parte desumptum ex eo, qui apud Lactantium legitur c. XX.

Οὐραϊὸν εἰλίξει γαίης κενθράναν ἀνολίω.

Ex his colligere quis possit, post aetatem Lactantii, vel ipso saepius ea laudando occasionem praebente, ἀκροσχηδὰ, fuisse confectam, quam Eusebius postea primus retulit. In transcurso illud obseruandum, quod Augustinus versus septem & viginti numeret, cum acrostichis Eusebii XXXIII. & prout supra allata fuit, XXXIV. habeat, eo quod vox σωρὸς addatur, quam sine dubitatione aliquis christianorum attexuit prioribus, ut crucis supplicium vna insinueret, ne, quod Paulus ait, 1. Cor. I. 23. stultitia gentibus esset. Neque illud praetereundum, quod verba: ἰησοῦς χριστὸς θεὸς εὐαγγελιστὴς non XXVII, quot ille numerat versus, sed XXVI. tantum, quae bis affert Augustinus, contineant literas. Verum Graecae initiales literae acrostichidis nomen non χριστός, ut Eusebius, qui versum omittit nonum, sed χρεῖστος referunt, fortasse ut magis auctor falleret, quasi recte non nouisset Christi nomen; vel potius, quia ei & i promiscue pronunciarunt, quod pluribus exposuit Mich. Rossal, in Obseru. de Christo per errorem in Chrestum commutato Cap. IX. Gallaeus Orac. Sibyll. p. 724. Reiskius de vaticin. Sibyll. c. 18. Tob. Wagnerus benignius primum sensit de acrostichide, postea vero reuocat sententiam, parciusque de ea sentire coepit, Inquisit. in Orac. Sibyll. de Christo p. 7. 46. sq.

XI. Sed Cicero tamen scribit, fuisse Sibyllinorum interpretem, qui in Senatu dicturus putabatur, eum, quem reuera

reuera regem haberent, (Iul. Caesarem) appellandum quoque esse regem, si salui esse vellent. De rege itaque locuta est Sibylla, de mente istius interpretis, quem Iul. Caesarem esse putauit, cum de rege orbis vniuersi locuta sit. Verum nihil de rege appellando in acrostichide legitur; & ipse Cicero dubitat, an acrostichidem fecerit Sibylla, cum furens oracula fuderit. Equidem Seb. Castalio, apud Gallaeum p. 723. respondet: *quasi vero sit difficilius Deo vates agitati talia fundere carmina ex tempore, quam Ennio, adhibito & tempore, & diligentia.* Est ita; & nouimus, Psalmos quosdam secundum literarum seriem, imprimis CXIX. a Deo fuisse suggestos; sed claritas oraculi assensum prohibet. Ad se oraculum Sibyllae, iam ante Caesarem transtulit C. Lentulus, cum Catilina quanto coniurauit, teste Cicerone Orat. in Catilinam III. c. 4. Is enim confirmauit, ex fati Sibyllinis aruspicumque responsis, se esse tertium illum Cornelium, ad quem regnum vrbs, atque imperium peruenire esset necesse, dixitque, eundem hunc fatalem esse annum ad interitum vrbs atque imperii, conf. Sallustius Bell. Catilin. c. 47. Appianus Bell. Civil. L. II. p. 430. Plutarchus in V. Cic. p. 869. Num ad acrostichida respexerit Ciceroni postea laudatam, an ad aliud Sibyllae oraculum, non habeo dicere. Fortasse aruspices, Lentuli adulescentes, ad eum accommodarunt ea, quae L. II. oracul. circa fin. p. 325. vbi de rege vniuersi orituro dixit, & ita claudit:

Τρεῖς ῥωμην οἰκτρῇ μοιρῇ καταδηλώσονται

Tres Romam tristi fatorum flamine perdent.

Postquam enim Corn. Cinna & Corn. Sylla iam ante oppresserant libertatem, facile erat, Corn. Lentulum iungere, maiora appetentem. Sed ad Triumviratum Antonii,

nii,

nii, Lepidi atque Augusti magis respici, doctorum est coniectura. Gallaeus Diff. de Sibyll. p. 129. sq.

XII. Ceterum fama de Rege orbis, a Iudaeis expectato, non incognita isto tempore inter gentes fuit. Iosephus callide accommodauit eam ad Vespasianum, ei-que imperium praedixit, libertatem & ius Romanae ciuitatis eo ipso promeritus, conf. Bell. Iudaic. III. 27. V. 38. 39. VII. 31. in Vita p. 1031. & ipsi Iudaeorum magistri ad eius eum locutum esse beneplacitum scribunt. V. Gu. H. Vorstii Obs. ad R. Dan. Ganz Tzemach David p. 287. Tacitus scribit: *pluribus persuasio inerat, antiquis sacerdotum litteris contineri, eo ipso tempore fore, ut valesceret oriens, profectique Iudaea rerum potirentur*, L. V. Hist. c. 13. ubi antiquas sacerdotum litteras appellat, quae non oracula Sibyllina, sed prophetarum fuerunt. Similiter Suetonius in Vesp. c. 4. *Percrebuerat oriente toto vetus & constans opinio, esse in fatis, ut eo tempore Iudaea profecti rerum potirentur*. Vetus itaque fuit & constans opinio, etiam inter gentes, regem ex Iudaeis proditurum, quam non dissimularunt Iudaei etiam inter gentes dispersi, uti nec hodie eam clam habent. Nimirum exilii causa saepe sunt exagitati Iudaei, quibus ipse etiam Cicero exilium exprobrat, auersum ab iis Deorum fauorem inde colligens; hi vero se spe sustentarunt, regem fore, qui se colligeret, atque a iugo gentium liberaret. Fuerunt etiam forte inter Iudaeos, qui de sensu oraculorum diuinorum rectius edocti, gentibus quoque spem fecerint, cum *gentium* ille dicatur *solarium*, Hagg. II. 8. vnde Simeon *lucem gentibus eum allaturum canit*, Luc. II. 32. non tamen tam clara, quaecunque etiam fama fuerit, progignere potuit oracula, qualia in Sibyllinis, & speciatim in acrostichide, leguntur. Hinc ipse Petrus edocendus erat visione diuina, post longam

H

gam

in 1031

gam Seruatoris institutionem, gentibus etiam in Christo paratam esse salutem, Aetor. X. Reiskius de vaticin. Sibyll. c.9. Fabricius Biblioth. Graec. L. I. c. 30. p. 182.

XIII. Quod si Noae nurus, vt hoc de Sibyllis adhuc addam, Iaphetique vxor fuit, quod videri vult Erythraea Sibylla, vnde tanta illi graecae Linguae cognitio, tantaque copia, quae multo post tempore demum exorta est. At dixerit quispiam, fieri id omnino potuisse, si ultra quingentos annos vitam ea produxerit, vbi multum iam inualuerit graecorum Lingua in eius posteris: & quod Ion, hoc est, Iauan, Iapheri filius, Gen. X. 2. teste Velleio Patere. L. I. c. 4. condiderit Erythram, vnde Sibylla nomen habeat. Sed num isto iam tempore is linguae nitor, ea carminis ratio, tantumque mysteriorum lumen fuerit, quam in Sibyllarum oraculis occurrit, hoc ingens est quaesitum. Habent linguae suas aetates, habent suam pueritiam, adolefcentiam, virilem aetatem ac senectutem, vt & cum annis crescant, & perficiantur, & floreat, & decrefcent iterum, quae tam breui non contingunt tempore. Velleius multo iuniori Ioni tribuit Erythrae originem; & si vel maxime ad antiquiorem Iauanem, quem ille ignorauit, referas; oracula tamen tam clara vix edere potuit, siquidem nec per Moſen tam clara sunt edita, sed magis magisque subsecutis seculis illustrata sunt, donec tandem plenissimum ab Apostolis acceperunt lumen. Atque ipse Constantinus Imp. vel potius Eusebius, agnoscit, quod suo iam tempore suspecta fuerit acrostichis, quasi a Christianis esset conficta, quae alium auctorem vtique non habet. V. Pfannerus Th. Gentil. p. 12. Fabricius Bibl. Gr. L. I. c. 30. p. 178. sq. conf. Magn. V. E. Loescheri Ion. Scripsi haec ante, quam Reu. Neringii legi nouissimam oraculorum & acrosti-

acrostichidis defensionem; nec scripsisse poenitet. Quae inserta sunt, curae debentur posteriori.

XIV. Nec difficile foret loca Scripturae indicare, e quibus acrostichidem auctor compilasse videri queat.

Vers.1. dicitur: κρίσεως σημεῖον ὅτι ἔσται, ἡ ξει ἔρανθεν βασιλεὺς. *Iudicii signum cum erit, de coelo rex veniet.* Sine dubio ante oculos habuit verba, Luc. XXI. 25. 26. καὶ ἔσται σημεῖα, ἔ erunt signa in sole, ἔ luna, ἔ stellis, ἔ in terris anxietas gentium; & v. 27. tunc ὁψονται videbunt filium hominis venientem in nube.

Vers. 2. dicitur rex venturus ad iudicandam σάρκα πᾶσαν καὶ κόσμον ἁπαντα, omnem carnem, ἔ mundum uniuersum. Hoc ex Aët. XVII. 31. petatum, vbi Deus dicitur iudicaturus τὴν οἰκμένην, orbem terrarum; vbi κόσμος stylo Scripturae de hominibus in eo viuentibus accipitur, Ioh. III. 16.

Vers. 4. dicitur: ὁψονται θεὸν μέροσιν πιστοὶ καὶ ἄπιστοι, videbunt Deum homines fideles ἔ infideles. Similiter legimus Matth. XXIV. 30. cum apparebit signum Filii hominis, tum plangent omnes tribus terrae, καὶ ὁψονται, ἔ videbunt Filium hominis, & c. XXV. 31. 32. tunc sedebit Filius hominis super thronum gloriae suae, ἔ congregabuntur ante eum omnes gentes, in quibus sunt oues ἔ boedi, pii ἔ impii, v. 37. 41.

Vers. 5. Deum videbunt ὁψισον μετὰ τῶν ἁγίων, altissimum cum sanctis. Matth. XXV. 31. ita legimus: cum venerit Filius hominis in gloria sua, ἔ omnes sancti angeli cum eo.

Vers. 6. dicitur iudicaturus rex ψυχὰς ἀνθρώπων βήματι, hominum animas, id est, homines pro tribunali. Rom. XIV. 10. exstat: omnes sistemur ad tribunal Christi, conf. II. Cor. V. 10. Hoc versu vox legitur σαρκοφόρος, , carnem gestans, quae ab Ignatio aliisque christianis doctoribus adhibetur, &

quidem propter eos, qui Christum veram habere carnem negabant. V. Ignatii epist. ad Smyrn. §. V. Suizerus h. v.

Verf. 8. ῥίψον εἰδωλά θρονοὶ καὶ πλάτον ἅπαντα, *abiciant mortales idola & omnes diuitias.* Similia leguntur Esa. II. 20. *in die illo abiciet homo idola argentea, & idola aurea sua.* Quae vates hic ait de regno Messiae spiritali, ad vltimum accommodauit Sibyllinorum auctor Christi aduentum ad iudicium.

Verf. 9. Ἐκκαύσιν δὲ τὸ πῦρ γῆν, ὁὐρανόν, καὶ θάλασσαν, *exuret terram ignis, & coelum, & mare.* Sic II. Petr. III. 10. *Veniet dies Domini, quo elementa exusta soluentur, & terra, quaeque in ea sunt opera, exurentur.*

Verf. 11. Σὰρξ πᾶσα θροῦν ἐπ' ἐλευθερίων φάος ἔξει τῶν ἁγίων, *caro omnis mortalium ad liberam lucem veniet sanctorum,* Apoc. XXI. 24. *gentes, quae seruatae fuerunt, ambulabunt ἐν τῷ φωτί in lumine cuius.*

Verf. 12. ἀνόμους δὲ τὸ πῦρ αἰῶσιν ἐλβύξει, *impios ignis aeternum redarguet.* Matt. XXV. 41. *discedite a me maledicti in ignem aeternum, qui paratus est diabolo & angelis eius,* conf. Apoc. XX. 10. Posset videri ipsa sibi aduersa Sibylla, cum paulo ante dixit: *omnis caro mortalium ad lucem veniet libertatis sanctorum,* nunc subiicit: *impii vero igne cruciabuntur.* Sed ἵνα ἁγίως sine dubio coniungi debet cum θροῦν: *omnis caro mortalium sanctorum,* id est, omnes homines sancti. Non semel vititur voce σὰρξ pro homine, quae scripturae sacrae vox est, conf. Rom. III. 20. *ex operibus legis non iustificatur πᾶσα σὰρξ.* omnis caro, i. e. omnis homo, vbi eadem phrasis. Sic verf. 6. dixit ψυχὰς ἀνθρώπων, *animas hominum,* pro hominibus, quae & ipsa S. Scriptura formula est. V. Io. Vorstii Philol. Sac. P. I. p. 123. 119. 340.

Verf.

Verf. 13. 14. ὅποσά τις κρύπτει, τότε πάντα λαλήσει, τή-
 δεα γὰρ ζοφόντα θεὸς φωτῆσει ἀνοίξει. *Quaecunque quis occulte*
fecerit, tunc omnia efferet; nam cordibus reſta Deus luminibus
aperiet. Paulus ait 1. Cor. IV. 5. *ne ante tempus quidquam*
iudicetis, donec venerit Dominus, qui illustraturus eſt occulta
tenebrarum, & patefaciet conſilia cordium. Iud. v. 14. 15.
ecce, venit Dominus, ut faciat iudicium aduerſus omnes, &
redarguat omnes, qui ſunt impii, de factis omnibus, quae im-
pie patrarunt, deque omnibus duris, quae locuti ſunt aduerſus
eum peccatores impii.

Verf. 15. Θρῆνος δ' ἐν πάντων ἔξει, καὶ θρυγμὸς ὀδόντων, *eiulatio*
ex omnibus veniet, (audietur) & ſtridor dentium. Matt. VIII. 12.
filii regni eiicientur in tenebras exteriores: ibi erit ploratus,
& ſtridor dentium, conf. c. XIII. 42. XXII. 13. XXV. 30.

Verf. 16. Σκλείψει δὲ φῶς σέλας ἡλίου καὶ ἀστέρων, *deficiet lu-*
men & ſplendor ſolis & aſtrorum. Luc. XXI. 25. 26. *Et erunt*
ſigna in ſole & luna, & ſtellis; - - nam virtutes coelorum in-
euoluentur. Eſa. LXI. 29. *non erit tibi amplius ſol in lucem*
interdiu, & in ſplendorem luna non lucebit tibi.

Verf. 17. οὐρανὸν εἰλίξει, μήνης δὲ τεφέγγος ὀλεῖται, *Coelum con-*
uoluet, lunae vero ſplendor peribit. Similia legimus Eſa.
 XXXIV. 4. *tabeſcet omnis exercitus coelorum, & coeli, ſicut*
liber, ἐλεγήσεται, complicabuntur. Apoc. VI. 12. 13. 14. *Sol*
factus eſt niger tanquam ſaccus cilicinus, & luna tota facta
eſt, ſicut ſanguis, & ſellae de coelo ceciderunt, - - & coelum
receſſit, ſicut liber ἐλιςόμενος, qui circumuoluitur.

Verf. 18. ὕψοσι τῆς φάραγγας, ὀλεῖ δ' ὑψάματα βουνῶν, *extol-*
let vales, perdet vero altitudines montium. Eſa. XL. 4. *omnis*
vallis exaltabitur, & omnis mons & collis humiliabitur; quod
& Luc. III. 5. legitur.

Verf. 19. ἴσα ἢ ὄρη πιδίοις ἔσαι; *immensos colles aequabit campis.* Esa. XL. 4. Luc. III. 5. *erunt obliqua in directum, & aspera in vias planas;* conf. Esa. XLV. 2.

Verf. 20. 21. πᾶσα θάλασσα ὁκέῃ πλοῦν, ἔξει, *omne mare non nauigabitur.* Apoc. VIII. 9. *tertia pars nauium interit.*

Verf. 22. Σύν πηγαῖς ποταμοὶ δὲ καχλάζουσιν λείψαι: *cum fontibus flumina hiantes deficient.* Zach. X. 12. *percutiet fluctus in mari, & exsiccabuntur omnia profunda fluminis.*

Verf. 23. Σάλπιγξ δ' ἑρὰνὸθεν Θωὴν πολὺθρηιον ἀφήσει, *tuba de coelo vocem tristem sonabit.* Matth. XXIV. 31. *Mittet angelos suos μετὰ σάλπιγγος Φωνῆς μεγάλης, cum tubae voce magna;* & 1. Theff. VI. 16. *ipse Dominus ἐν σάλπιγγι in tuba Dei descendet de coelo.*

Verf. 26. Ἡῶσι δ' ἐπὶ βῆμα Θεῦ βασιλῆες ἅπαντες; *ad DEi tribunal venient reges omnes.* Idem dicitur 2. Cor. V. 10. *omnes nos manifestari oportet coram tribunali Christi.* vid. supra ad v. 6.

Verf. 27. Ρεύσει δ' ἑρὰνὸθεν ποταμὸς πυρὸς, *fuet de coelo fluius ignis.* Apoc. XX. 9. *Descendit ignis a Deo de coelo, & deuorauit eos.*

Verf. 28. 29. Σῆμα δὲ πᾶσι βροτοῖσι τέτε, σφραγὶς ἐπισημος, τὸ ξύλον ἐν πνεύματι τοῦ κέρως τοῦ ποθέμενον ἔσαι, ἀνδρῶν εὐσεβέων ζωὴ, πρόσκομμα δὲ κόσμος. *Tunc signum erit omnibus mortalibus, lignum illustre signaculum fidelibus, & cornu desiderabile, hominum piorum vita, mundi autem offendiculum.* Sic legimus Matt. XXIV. 30. *tunc apparebit signum filii hominis in coelo;* quod Patres de crucis signo interpretantur; statuunt enim nonnulli, crucem Christi post resurrectionem in coelum esse translata, & in extremo iudicio cunctis apparituram. Io. Phil. Pfeiffer de signo Filii Hominis §. VI. fq. G. Serpilius

pilius in Miscell. Lips. Obs. 115. §. 2. quo respicit h. l. ξίλον, lignum, scilicet crucis, quae piorum vita, impiis vero terror erit. Vocem κόσμος pro impiis adhibet, ut Ioh. V. 19. legitur, κόσμος, mundus in malo iacet.

Vers. 31. ῥδασι πορίζων κλητὲς ἐν δαδέκα πηγαῖς, aqua vocatos potans duodecime fontibus. Apoc. VII. 17. legitur: agnus deducet sanctos ad viuos fontes aquarum; c. XXI. 6. ego dabo sitienti de fonte aquae viuae.

Vers. 32. ῥαβδος ποιμαίνουσα σιδηρεα τε κρατῆσει. Virga ferrea pascens imperabit. Quis non videt, expressum esse illud Ps. II. 9. ποιμαίνεις αὐτὲς ἐν ῥαβδῶ σιδηρᾷ, ferreo sceptro confringes, cf. Ps. XXIII. 1. 4. Vid. Gallaeus not. h. l. p. 730. Quae v. 33. 34. subiunguntur, quod sit θεὸς ἡμῶν σωτὴρ ἀθάνατος βασιλεὺς ὁ παθὼν ἐνεχ' ἡμῶν, Deus noster Seruator immortalis, Rex, qui nostram causa passus est, fidem christianam redolet, & Euangelii cognitionem.

XV. Sed fortasse in Virgilio Ecloga IV. & maximum quidem pro Sibyllis argumentum, & clarum de Christo testimonium habetur. Ita omnino statuit Constantinus Imp. vel potius auctor ipse Eusebius, de Vita Constant. L. V. c. XX. Eusebius Poetae tribuit cognitionem de Christo, & totam fere eclogam Graecis exprimit versibus, eoque interpretatur, quem Augustinus de Ciuitate Dei L. X. c. 27. & plures sequuntur recentiorum. Alii non tam Virgilio eam tribuunt, quam Sibyllae Cumanae, vnde Virgilius quaedam repetierit, & Pollionis filio Salonino, vel Asinio Gallo Augustoque accommodarit. Versus huc maxime pertinentes sunt:

*Ultima Cumaei venit iam carminis aetas,
Magnus ab integro seclorum nascitur ordo,
Iam redit & virgo, redeunt Saturnia regna,
Iam noua progenies coelo demittitur alta.*

Tu

*Tu modo nascenti puero, quo ferrea primum
Desinit, ac toto surget gens aurea mundo,
Casta faue Lucina. &c.
Ille Deum vitam accipiet, diuisque videbit
Permistos heroas, & ipse videbitur illis: Iterum
Aggredere o magnos (aderit iam tempus) honores
Chara Deum soboles, magnum Iouis incrementum. &c.*

Hic virginem commemorat, nouamque progeniem alto demissam coelo, quae Deum soboles magnos aditura sit honores, aureumque seu felicissimum tempus reductura. Quid clarius, quam Virginis respici filium, qui Deus & homo sit, qui felicitatem reddiderit terris. Vid. Crasset Diff. de Sibyll. p. 110. sq. Reiskius loc. cit. c. X.

XVI. De Christo hic contineri vaticinium, post Eusebium atque Augustinum & alii statuunt. Vir germanicae linguae antiquioris peritissimus, Dietericus von Stade, in Specimine antiquarum lectionum Francicarum p. 34. affert rythmos antiquos germanicos, qui doceant, fuisse quosdam, qui putarint, *Virgilium sine Christo fuisse christianum, & ecloga IV. Christo genethliacum non solum poetice, sed & prophetice scripsisse.* H. Grotius de Verit. Relig. christ. L. IV. c. IX. scribit, quod Virgilius ex Sibyllinis carminibus nesciens Christi aduentum & beneficia nobis depingat. Dan. Heinsius Virgilium ait Sibyllinos libros intpexisse, & natalitium cantasse tum nati pueri, qui & simul Deus esset, & in cuius nomine omne genu flecteretur, proleg. ad Aristarch. p. 650. Abbas Faydit eam pariter tueretur opinionem, quem confutauit P. Simon in Biblioth. Critique To. I. p. 535. 536. sq. & To. II. p. 474. sq. Wisthon pro vera habet prophetia, Act. Erud. 1728. p. 120. Improbatur Cudvortus studium veterum christianorum, qui

qui praesidium christianae religioni in Sibyllinis oraculis aliisque eiusmodi scriptis quaesiverunt, existimat tamen, in Sibyllae Cumaeae carminibus, quaedam fuisse lecta, de nouo quodam florentissimo regno, idque ex Virgilii ecloga IV. constare asserit, quod de Christi Seruatoris regno interpretatur, System. intellect. p. 320. conf. Venerab. Moshemii notae h. l.

XVII. Enimuero vt benignior interpres ita exponere verba Poetae queat, ob similitudinem quandam; placet tamen viri celeberrimi, Io. Henr. Boecleri, sententia, quam repetiuit Cl. I. A. Fabricius & illustrauit, Poetam non Sibyllae Cumanae transtulisse carmina, sed Hesiodi Poetae, a patria, vbi natus, Cumaei appellati, sententiam de varia, & aurea maxime, aetate retulisse, hancque redituram polliceri. Boeclerus Diff. in Bucolicon Virgilii IV. quae est XI. in To. posteriore Diff. Acad. p. 382. sq. Fabricius Bibl. Graec. L. I. c. 3. & 14. & Bibl. lat. l. c. Neque vero tam Pollionis, anno V. C. DCCXIII. Consul hic filium, sed M. Marcellum, (Velleius L. II. c. 93. Marcum, Tacitus L. I. An. c. 3. Claudium appellat) Augusti ex sorore Octauia minore filium, quem Augustus postea adoptauit, intelligi Badius Ascensius obseruauit, Not. h. l. cuius sententiam suam fecit P. Cartrou, ipsamque eclogam Marcellus inscribit, in Traduction des Egloques de Virgil, quae Parisiis prodiit, an. 1708. 12. p. 136. sq. *Sunt enim ait Ascensius, quae Pollionis filio non conueniant, utpote quod eum maiorem Augusto fore censeret.* Et Augustus Buchnerus, decus eruditorum suae aetatis, scribit: *quae Salonino promittuntur in patris gratiam, (quo fine maxime hoc scriptum carmen) eiusmodi sunt, vt nisi ab eo, penes quem orbis terrarum imperium esset, impleri non queant.* Orat. in Virgil. quartam eclogam, in Diff. Acad. p. 1002. sq. Marcello vero magis conueniunt,

ueniunt, ob spem de eo conceptam maximam. Fuit Marcellus iste *ingenuarum virtutum, laetusque animi & ingenii, fortunaeque, in quam alebatur, capax, quem homines, si quid accidisset Caesari, successorem potentiae eius arbitrabantur, ut de eo scribit Velleius L. II. c. 93. Seneca eum mire collaudat, in Consol. ad Marciam c. 2. Octavia Marcellum amisit, cui & auunculus & socer incumbere coeperat, in quem onus imperii reclinaret. Adolescentem animo alacrem, ingenio potentem, sed & frugalitatis continentiaeque in illis aut annis, aut opibus non mediocriter admirandum; patientem laboris, voluptatibus alienum; quantumcunque imponere illi auunculus, & ut ita dicam, inaedificare voluisset, laturum. Obiit is praemature, ab V.C. anno DCCXXXI. annos natus XXIV. secundum Godefr. de Peschvitz in Famil. Caes. Augusta n. 24. p. 55. XIIIX. secundum Seruium, ad Virgil. Aeneid. VI. p. m. 464. anno circiter XX. secundum Car. Ruacum in Virgilii Maronis historia, edit. in vsum Delphini praemissa ad an. V. C. cit. & quidem summo populi Rom. perpetuoque matris luctu, (num Liuiae insidiis, quae filiis eum suis praeferri aegre ferebat, iam non disputo, Dio Lib. LIII. p. 518.) Tacitus An. II. 41. Suetonius in Aug. c. 63. cuius laudes Virgilius celebrat, Aeneid. VI. v. 855. sq. quorum recitationem, teste Seruio, loc. cit. largiores lacrymae Augusti atque Octaviae impediuerunt. Ut accommodata haec videantur, dicam tamen, quae dubium mihi moueant. Primo canit Poëta vers. 60. *Incipe, parue puer, risu cognoscere matrem*, quod nisi de puero infante dici nequit: Marcellus autem si anno Urb. Cond. DCCXXXI. obiit, viginti, quatuor annorum iuuenis, quod Peschvitz tradit loc. cit. is anno V. C. DCCXIII. in quem Consulatus Asinii Pollionis & Cn. Domitii Caluini incidit, & quo Ecloga scripta fuit, sex vel septem circiter annorum*

rum

rum fuit: deinde Augustus tum XXIV. circiter fuit annorum, quo tantus nondum erat, quantus postea factus est, nec augurari Poëta potuit, spem imperii in Marcellum recumbere, cum ipse Augustus dare potuerit sobolem, eoque anno grauissima cum Sex. Pompeio bella gererentur, tantaque temporum felicitas non existeret: tertio *Pollio* inscribitur Ecloga, non *Augustus*; & *Afinius Gallus*, *Pollionis* filius, in sui honorem scriptam esse eclogam est gloriatus. His vero etiam nunc subiiciam, quid responderi posse mihi videatur. Ad primum quidem, quod more Poetarum Poeta ludat, minoremque faciat, & *puerum* appellet Marcellum etiam iuuenem, L. VI. v. 882. *Heu, miserande puer, si qua fata aspera rumpas Tu Marcellus eris.* Nuptui dedit M. Antonio sororem Octauiam Augustus, cum grauida ex C. Marcello defuncto adhuc esset, Velleius L. II. c. 78. Dio L. XLVIII. p. m. 231. quae eodem adhuc anno enixa est Marcellum in Antonii aedibus: qui obiit anno decimo octauo in Baiano, vt prodidit Seruius, non autem XXIV. vt scribit laudatus ante Peshvitz, qui duas etiam Marcellas sorores ei iuniores tribuit, n. 25. 28. 36. conf. Caluissius op. Chronol. p. 381. Quod si retro numeremus ab anno DCCXXXI. natiuitas Marcelli incidet in annum Consulatus Pollionis DCCXIII. Anno post Augusto nata est Iulia, Marcello desponsata, Vellei. L. II. c. 93. Ruaci temporum rationes non conueniunt; si natus est anno V.C. DCCXIV. non potuit obisse anno circiter aetatis vigesimo. Ad secundum respondemus, Augustum cum M. Antonio tum solum pro arbitrio rempublicam administrasse, quem propterea Caluissius monarchiae Augusti annum quintum appellat: quo felicitatem praedicare reipublicae Poeta facile potuit, & maiorem, a Marcello praestandam, polliceri, ob clarissimos

Marcelli maiores, & matrem, Augusti sororem, M. Antonio nuptam. Ad tertium, solet Poeta veras personas sub aliis tegere nominibus; hinc Ascensius iuxta sese in titulo Eclogae ponit: *Pollio* seu *Augustus*. Ad quartum, Pollionis filius sibi gloriam facile vindicare potuit, gloriae cupiditate accensus, qui secundum Caluissium anno post ei natus est, cum de Dalmatis triumpharet, Chronol. p. 382. cui num tantum tribuerit Virgilius, cum Antonii partes seclaretur, magnopere dubito; Velleius L. II. c. 63. 76. Treuoltienfes in honorem Drusi Neronis, quem Liuia, in vxorem ab Augusto assumpta, intra eius penates post tres menses enixa est, factam esse eclogam Virgilii, ingeniose obseruant. Natus is est non in Consulatu, sed post triumphum Pollionis an. V.C.DCCXVI. Dio L.XLVIII. Sed num tanta tribuerit Virgilius nato puero, quem patri Augustus remisit, & in quem Poetae luserunt satis acriter, dubitari possit merito. Et quisquis demum ex hisce puer fuerit, *Virgo* est *iustitia*, vt exponit Sernius, & Hesiodus etiam sic eam appellat, *ἰσχυρ.* v. 254. quae vel maxime auream aetatem ornavit, vel potius constituit, & iam redire dicitur, scilicet difficili adhuc rerum statu ac tempore terris pulsa, quod de virgine, matre Christi, frustra dixeris, cum illa nunquam ante fuerit, nec debuerit redire. *Deum soboles* est nouum hominum genus, quod iustitiam colit. Magnos ominatur honores, vt successoris Augusti in imperii potestate; qui Deum vitam accepturus dicitur, ad exemplum Iul. Caesaris, vel ipsius deinceps Augusti, qui sub nomine Augusti viuus quasi consecratus est, Florus L. IV. c. vlt. & templa sibi consecrari passus, dum viueret, post mortem per *ἀποθέσις* Diuorum numero, ad Caesaris exemplum, fuit adscriptus. Et quis fidem fecerit, quod Virgilius non emendarit successu temporis quaedam,

XVIII. Sed ita licet haec se haberent, potuit tamen ex Sibyllae carmine, quod de Christo legit, desumpsisse, & vt Augusto adularetur, ei, & nato puero, accommodasse. Ita P. Carrou: *hic multa reperire est e Sibyllae Cumanae oraculis, quae illa de Christo venturo cecinerat, in laudem Marcelli detorta, p. 138.* Et dudum Bad. Ascensius scripsit, quod a nesciente Poeta de Christo carmen decantatum sit; & quae Virgilius canit:

Occidet & serpens, & fallax herba veneni; & alibi:

Cum canibus timidi venient ad pocula damae, (qui versus in Ecloga quidem IV. non legitur, sed IIX. v. 28. occurrunt tamen alia eius generis, inde a vers. 38. sqq.) confert cum iis, quae vates Esaias c. XI. 6. sq. in aduentu Messiae futura dicit: habitabit lupus cum agno, & pardus cum haedo accubabit: vitulus & leo, & ovis simul morabuntur, & puer paruulus minabit (sic legit Vulgata, ducet) eos: vitulus & ursus pascentur; simul requiescent catuli eorum, & leo quasi bos comedet paleas; & delectabitur infans ab ubere super foramina aspidis; & in cauerna reguli, qui ablactatus fuerit, manum suam mittet; non nocebunt, & non occident. Similia leguntur in Oraculis Sibyllinis L. III. p. 478. quae Latina hic dabo:

*Cumque lupis agni per montes gramina carpent,
Permixtique simul Pardi pascentur & hoedi,
Cum vitulis ursi degent, armenta sequentes,
Carniuorusque leo praesepia carpet uti bos:
Et pueri infantes captas in vincula mittent,
Terrebitque feras in terris debile corpus:
Cum pueris capient somnos in nocte dracones,
Nec laedent, quoniam Domini manus obtegat illos.*

Atque hinc Ascensius argumentum Eclogae sequens
praeponit:

Quarta Sibyllini repetens oracula cantus

Atque genethliacos modulans : collaudat Iesum :

Et D. Tob. Wagnerus orac. Sibyll. de Christo pag. 43. sq. vix certius, inquit, haberi argumentum, quam hanc ipsam Virgilii eclogam, nondum subditam ac temeratam, quod Sibylla de Christi natiuitate, passione, morte, & regno vaticinata olim fuerit, quos alii plures sequuntur, conf. §. XVI. II. Vossius de Sibyll. orac. c. 5. Enimvero carmen Cumaeum recte dicetur Hesiodi, qui Cumae, vrbe Aeolica, natus, Suidas in v. Ησιόδου, & Ascrae educatus fuit, cuius propterea carmen perinde Cumaeum, atque Ascraeum dici potuit: & fortasse lusit Poeta de industria in nomine carminis Cumaei, propterea quod Sibyllae instar de puero & bonis futuris canat. Taceo, quod Cumana potius, quam Cumaea apud veteres dicatur Sibylla. Is quinque aetates in ἑξῶς exposuit, eodem fere modo, quo Virgilius, & inter alia, quod sub Saturni regno homines sine labore atque aerumna degerint, daemones facti post mortem, terraque sponte sua fructum copiosum tulerit, nullaue mala fuerint. Est autem pars regni maxime utilis iustitia, cuius fructus copiose a bonorum abundantia describit, vers. 223. sq. Simili fere modo Horatius tempora sub Augusto describit, L. IV. Od. 5.

Tutus bos etenim rura perambulat,

Nutrit rura Ceres ; almaque faustitas,

Pacatum volitant per mare nauitae,

Culpari metuit fides.

Nullis

*Nullis polluitur casta domus stupris,
Mos & lex maculosum edomuit nefas,
Laudantur simili prole puerperae
Culpam poena premit comes.*

Hinc FELICITAS TEMPORVM sub Augusto nummis etiam celebrata fuit. Gallaeus Diff. de Sibyll. p. 370. sq. Fabricius Bibl. Graec. L. I. c. 30. §. 14. Reiskius Lib. I. c. 30. §. 14. Fr. Bened. Carpzovii Diff. de Virgilii Eclog. IV. quae recusa est 1700. Fellerus Fla. Philos. ex Virgil. c. IV.

XIX. Magnum in antiquitate Socratis nomen est, cuius ex schola celeberrimi prodierunt philosophi, qui celebriores inter Graecos sapientum sectas condiderunt, ut vel hoc modo non vnam Mercurii statuam & tres Gratias finxisse dici queat, secundum Pausan. Attic. c. 22. p. 53. Notum est eius fatum, quod damnatus & cicutam bibere sit coactus ab Atheniensibus, propterea quod abiret a recepta Deorum doctrina, novosque Deos introduceret, quod & Paulo Apostolo iidem dabant vitio, Actor. XVII. 18. vel, ut Laertii verbis exprimam, *ὅς μὲν ἡ πόλις νομίζει θεὸς ἃ νομίζων, ἑτέρα δὲ κατὰ δαιμόνια ἐσηγμένους, quos ex maiorum instituto suscepit ciuitas, Deos esse negans, alia vero noua daemonia inducens, L. II. c. 40. Similiter Aelianus L. II. Var. Hist. c. 13. ὡς ἐσήγε ξένους δαίμονας, καὶ ἃ καὶ ἡ πόλις θεὸς ἃ δ' ἐτίμα, qui introduceret novos daemones, neque nosset interim, neque reuerenter haberet Deos. Iustinus Martyr similiter: ἐφασαν αὐτὸν κατὰ δαιμόνια εἰσφέρειν, καὶ ὅς ἡ πόλις νομίζει θεὸς, μὴ ἡγῆσθαι αὐτὸν, illum noua daemonia inferre, & quos ciuitas censeret esse, ipsum non putare Deos, Apol. I. p. 48. Aduocarem etiam Tertulliani testimonium: o Apollinem, inquit, inconsidera-*
zum

tum! sapientiae testimonium reddidit, ei viro (Socrati) qui negabat Deos esse, Apol. c. 46. nisi per Ironiam dicta essent. Stanleius Hist. Phil. P. III. c. 9. sq. Vt mente acerrima ac virtutis maxime studiosus fuit, ita vidit vanitatem Deorum, eosque reiecit, quos vulgo colebat ciuitas, vel eorum, vt Iustinus Martyr ait, quae Poetae descripserunt, patratores, Homerumque & Poetas vitare iussit, sine dubio propterea, quod πολυθεΐα; fuerunt effictores praecipui. Falsa vero accusatio fuit, quae apud Aelianum legitur, quod nullos neque nosset Deos, neque coleret. Quos coli voluerit, Aristophanus docuerit in comoedia, quae Νέφελαι Nubes inscribitur, qua Socratem instinctu Anyti ac Meliti traduxit, quam ipse audiuit Socrates, & stans quidem, quo ab omnibus nosceretur, etsi quae exstat, ab ea, quae habita fuit, diuersa videatur. Nubes eum colere persuadere populo voluit comicus, quod Iudaeis quoque tribuit Iuuenalis, Satyr. XIV. v. 97. Nil praeter nubes, & coeli numen adorant. Scilicet in sublimi Deum quaerendum esse voluit, ultra nubes habitantem, supremum quendam Deum, immensum, infinitum, aeternum, caeteris, qui pro Diis habeantur, superiorem, vt Menagius interpretatur, ad Laertium L. II. Sect. 40. p. 93. Vel, vt Iustinus Martyr docet, πρὸς θεῶν τὴν ἀγνώστην αὐτοῖς, διὰ λόγον ζητήσεως ἐπιγινώσκων προτρέπειτο, ad ignoti eos Dei per Rationis & Verbi inquisitionem cohortatus est, dicens: parentem autem & opificem vniuersorum, neque inuenire facile, neque inuentum in vulgus promulgare tutum est, Apol. I. p. 48. Etsi vero Socrates vnum profitebatur Deum, Deos tamen & ipse colebat. Cudvvortus Syst. intell. p. 481. sq. & Ven. Mosheimius h. l. Pfannerus Theol. Gentil. c. II. §. 3. p. 37. Buddeus Hist. Eccles. V. T. To. poster. p. 1062. sq.

XX. Colebatur Athenis ἀγνώστος θεός, *ignotus Deus*, quod vel ex Act. XVII. 23. constat. Pausanias etiam commemorat, in plurium numero, βαμὲς θεῶν ὀνομαζομένων ἀγνώστων, *aras Deorum, qui ignoti vocantur*, in Atticis, seu L. I. c. I. p. 4. Diogenes Laertius βαμὲς ἀνώνυμους, *aras sine nomine* appellat, L. I. Sect. 110. Olympiac quoque in Elide ἀγνώστων θεῶν βαμὲς, *ignotorum Deorum ara* fuit, Eliacor. pr. f. L. V. c. 14. p. 412. In vnitatis tamen numero etiam inscriptam fuisse aram, Paulo Apostolo credimus, quae inter βαμὲς, *aras* illas plures, ab ignotis Deis inscriptas, locum habere potuit. Nisi enim fuisset, vnicum inde verumque Deum demonstrare haud potuisset Paulus, praetereaque facile potuisset in areopago, ubi dicebat, redargui a philosophis & aliis, qui frequentes aderant, verum haud esse, quod se vidisse dixerat. Reinesius Inscript. p. 1. 2. An ea sub forma inscriptionis, quam ex Oecumenio referunt, & Boxhornius in Quaest. Rom. XIII. atque Seldenus de Dis Syr. Synt. I. p. 64. approbant, exstiterit: θεῶν Ἀσίας καὶ Ἑυρώπης καὶ Λιβύης θεῶν ἀγνώστων καὶ ξείνων, etsi in multitudinis numero eam exhibeat Hieronymus, ad Tit. I. non habeo dicere. Petr. Cunaeco & Dougtheo haud fit verisimile, cum integram fuisset Apostolus daturus. Ceterum & Cicero *Deorum ignotorum* meminit, L. I. de Nat. Deor. n. 39. Et Lucanus *Dei incerti: dedica sacris incerti Iudaea Dei*, Bell. Pharsal. L. II. p. m. 67. Incertum ignotumque ab Atheniensibus, aliisque gentilibus cultum Numen summum, verumque fuisse Deum, vniuersi conditorem ac Dominum, complures christiani doctores existimant, & in his Calouius, Waltherus, I. A. Bosius, Kippingius, Petr. Cunaecus, Basnagius, nouissimeque Cudvvortus, System. intell. c. IV. p. 562. & ven. Mosheimius h. l. & cogit. in N. F. loc. L. I. c. IV. §. 5. sq. & alii Apostolum secuti, dicentem, eum se praedicare Deum, quem ignorantes

K

ipfi

ipfi colerent, Act. XVII. 24. Et huic conformiter Lucianus, vel quisquis est auctor dialogi, qui *Philopatris* inscribitur, quo de in peculiari egit libello Cl. Io. Matth. Gesnerus, & inferius pluribus agetur, non solum meminit Dei incogniti, ἢ ἴδεν ἀγνώσκον ἐν Ἀθήναις, verum etiam christianum inducit loquentem, ἡμεῖς δὲ ἴδεν ἐν Ἀθήναις ἀγνώσκον ἐξουρόντες καὶ προσκυνησάντες, χεῖρας εἰς ἑρανὸν ἐκτείναντες τὰ πρὸς οὐρανὸν ἵσταμεν. Nos ignotum Athenis Deum consecuti & venerari manus in coelum extendentes eidem gratias agimus, To. II. p. 769. 780. Et de Dionysio Arcopagita proditum est memoriae, quod, cum fuit Heliopoli in Aegypto, cum eclipsis solaris tempore passionis Christi fieret, dixerit: ἀγνώσκον πάσχει θεός, διὰ τὸ δὲ τὸ πᾶν ἐξοφᾷται ἡ καὶ σπασάλεται, ignotus patitur Deus, per quem hoc uniuersum obtenebratur & commouetur, vt ex Mich. Syncello refert Suidas, in v. διονύσιος. Clemens Alex. Deum conditorem coluisse Athenienses in ἀγνώσκῳ θεῷ, & speciatim Filium statuit. Ita vero scribit: διὰ τὴν ἀγνώσκῳ θεῷ τιμαδαί μὲν κατὰ περίφρασιν πρὸς τῶν ἐλλήνων τὸν δημιογόνον θεὸν ἠνίκα το, κατ' ἐπιγνώσιν δὲ διὸν δὲ οὐκ παραλαβεῖν τε καὶ μαθεῖν. Per ignotum Deum honorari quidem per circumlocutionem a Graecis opificem Deum significauit, ex agnitione autem oportere per Filium accipere & discere, Strom. L. I. p. 315. Vossius Theol. Gentil. L. I. p. 14. Casaubon in Athen. L. IX. c. 3. quem confuse hoc de argumento agere iudicat Thomas Crenius, Animadu. Philol. P. III. p. 82. Osiander de asylis gentium §. 27. 19. p. 151. inpr. I. A. Bosius in Diss. de ara ignoti Dei len. 659. B. Buddeus in Ecclef. Apost. p. 27. sq. Wolfius Cur. Philol. ad Act. XVII. p. 1261. Corn. Adami Obs. Theol. & Philol. p. 285. seq. Pana fuisse cultum sub ἀγνώσκῳ θεῷ nomine, sunt, qui existimant. Isidorus Pelusiota scribit, Athenienses Spartam misisse Philippidem, auxilium petatum contra Persas, qui Graeciam inuasent magno exercitu, cui in monte Parthenio occur-

occur-

occurrerit Panis simulacrum, qui neglectum se questus auxilium tamen promiserit; quem cum ignorarint, quis fuerit, gratos aram ἀγνίστω θῆω inscripsisse, L. IV. ep. 69. Fortasse mons iste Panis est appellatus, Pausan. Attic. c. 32. p. 50. Coluit Pana Socrates: quis autem ille sit, ipse exponit apud Platonem in Cratylo, p. 280. εἶναι ἥτοι λόγος, ἢ λόγος ἀδελφός, ὁ πᾶν. *Pan vel Sermo vel Sermonis frater est.* Quod si quis conferat cum iis, quae de morte Panos ex Plutarcho refert Eusebius, Praepar. Euangel. L. V. c. XVII. p. 206. 1q. de Filio Dei Socratem cogitasse possit videri. Huetius, cum recensuisset, quod Thamus Aegyptius, navis rector, iussus sit ad insulam Palodem inclamare, magnum Pana mortuum esse, eoque facto eiulatus fuerit auditus, quasi Panis obitum mirantium atque gementium, subiicit: *atqui id conuenit in tempus moriis Christi Iesu, qui verus Pan est, rerum omnium parens ac naturae totius auctor*, Dem. Euang. Prop. IX. c. 136. p. 1014. Certe Iustinus Martyr eum ἀπὸ μέγας ex patre Christum agnouisse affirmat, & μετὰ λόγος cum Verbo vixisse, uti inter barbaros Abraam, Ananias, Elias & alii complures. Vti vero illi, qui ἀνευ λόγος vixerunt, hostes sint Christi, & eorum, qui μετὰ λόγος viuunt: ita contra eos, qui μετὰ λόγος vixerint & viuunt, christianos esse. λόγος enim secundum ipsum fuit & est ὁ ἐν παντί ᾧ, καὶ διὰ τῶν προφητῶν τὰ μέλλοντα γίνεσθαι, καὶ δι' αὐτοῦ ὁμοιομαθὲς γενομένων καὶ διδάξαντος ᾧ, in vniuersitate existens, qui & per prophetas, & per se ipsum haec, par nobis perpeffionibus factus, docuit, Apolog. I. p. 48. & Apol. II. p. 83.

XXI. Disputarunt hoc de argumento Casaubonus atque Rosveidus, & illius hyperaspistes Capellus, teste Georg. Paschio de var. mod. tradendi Moralia p. 533. sed illorum scripta cum in manibus haud sint, breuiter animi expromam sententiam. Peruiderunt sapientes genti-

lium, vanam esse Deorum multitudinem, in primis quales Poetae finxerunt. Herodotus Homero tribuit, quod *πολυθία*, Deos complures effinxerit, quem Hesiodus in Theogonia adhuc superauit. Credo hanc causam esse, cur Plato, parum fauens Deorum multitudini, sua e re publica Poetas voluerit abesse. Contra ea cognoscebant, vnum ac summum esse Deum, cuius coelum sedes atque habitaculum existeret, quorum testimonia Augustinus Steuchus Eugubinus, Phil. Mornaeus, Pfannerus, Godofr. Voigtius aliique collegerunt. Est vero facilius cognoscere, Dei qui non sint, & falsitatem repudiare, quam indagare, quis verus sit Deus, quod Cicero in libris de Natura Deorum satis abundeque suo exemplo comprobauit. Hinc *ἀγνώσκον θεόν incognitum Deum* peruestigare iussit Socrates, eoque recte vsus est cognitione de Deo naturali sapientiaque morali, cuius maxime studiosus ac doctor erat, vt cognitio imperfecta de Deo notitia, imperfectaque hominis felicitate suiue emendatione, in veram voluerit inquiri, Act. XVII. 27. Atque hunc fructum esse praecipuum philosophiae moralis, peculiari libro euincere studuit, Vinc. Placcius. Num autem ipse eam Socrates sit affecutus, dicere non habeo. *Ἀγνώσκον* colebatur Deus, sed certam quis fidem fecerit, Iudaeorum vel Athenienses, vel Socratem intellexisse numen, distinctumque de eo habuisse conceptum, & esse in Deo *λογόν*, qui subsistens, qui *πάν*, omnia in omnibus, qui *Filius* sit. Dubito ego vel maxime, talem habuisse, qualem Paulus fuggerit: generalem de Deo melioremque conceptionem, qui vniuersum & crearet, & conseruet, & gubernet, seque magnis affecerit beneficiis, facile largior. Quia enim praeter quam plurimos, qui suis nominibus gaudebant, *ἀγνώσκον* colebant facile subnata fuit Apostolo occasio distincte erudiendi
populum

populum de vero Deo, quippe qui omnibus factus omnia, 1. Cor. IX. 22. nullam praetermisit Christi inculcandi doctrinam, vt aliquos lucraretur.

XXII. Pan Socratis quis fuerit, incertum. Paulo ante dixerat, quod *λογος* sit geminus, verus & falsus, idque, quod in sermone verum, diuinum quiddam existat, & supra in Diis habitet. Vbi sermo *προφητικός* intelligatur oportet, qui cum veritate si coniunctus sit, vtique de coelo est, ei certe conueniens, cum solus Deus verax sit, Rom. III. 4. sicuti falsus e contrario fructus est mali generis, qui pater est mendacii, Ioh. VIII. 48. Pan itaque, filius Mercurii, Deorum nuncii atque interpretis, erit sermo, quia *παν* cuncta, vel vere, vel falso significat. Mercurium antea totum circa sermonem & excogitandum & proferendum occupari dixerat. Si quis altiores ac diuinas hic meditationes Socrati de *λογω*, angelo, oratore ac veritate coelesti, tribuere vellet, is quidem facile posset hic vberem inuenire materiam, sed nemini, puto, persuadere, & mentem Socratis ex sua aestimaret, vel ad suam refingeret. Narratio Plutarchi de morte Panos, in libello de oracul. defectu To. II. p. 419. quam Eusebius repetit, sublimiores posset suggerere meditationes, si certa eius fides esset, nec traditione & narratione Epithersae vnus, & huius filii, Aemiliani Rhetoris, discipulorum, niteretur. Sed praeterea non vnus generis momentum est, quod suspectum in narratione videatur, & commentum arguat. Nec enim ratio potest afferri, quis annunciare iusserit, cur facta sit illa annuntiatio: angeli pariter daemonesque iam nouerant, illi quidem lugentes, hi tripudiantes; homines autem alium Pana haud norant, praeter eum, quem adhuc superstitiose coluerant: nec excogitari potest, quinam illi lugentes ac ingemiscientes fuerint, vt alia taceam. V. An-

ton. van Dale de oracul. p. 432. sq. R.P. Honorius de S. Maria narrationem de morte Panos prorsus falsam esse statuit, Act. Erudd. 1724. p. 183. Fusius istam examinat narrationem fabulisque accenset M. Ge. Chr. Wagnerus, & Theodorus Hasaeus Diff. de decreto Tiberii, quo Christum referre voluit in numerum Deorum §. 10. non contemnendis argumentis veritatem relationis asserere annitur. Sententiam moderatam Dominici a Colonia vid. in Cl. a Seelen Verit. Relig. Christ. ex profan. scriptoribus caute confirm. p. 24. siue Miscell. p. 136. Et ita si res se haberet, vti narratur, non statim eadem mens tribui posset Socrati de Pane, quae fuerit vocis inusitatae, *magnum Pana mortuum esse*, denunciare iubentis. Miscellan. Lipsiens. To. IV. p. 143. 144.

XXIII. Iustinus Martyr, vt solent Patres, benignius de Socrate, cuius in tota Graecia tantum erat nomen, vt oraculi etiam iudicio sapientissimus omnium haberetur, iudicat, & minus recte cum Abrahamo atque Elia in vna eum classe collocat. Id agebant Patres, vt ostenderent, inter Graecorum sapientes etiam fuisse, eadem qui sensissent, quae christiani crederent, vt eo facilius fidem christianam gentibus persuaderent, seque nihil noui insolitique docere. Vixit *μετὰ λόγῳ* Socrates, *rationi conuenienter*, vt virtutis studiosum decet, sed non *μετὰ λόγῳ*, *cum Verbo*, scilicet subsistente, hoc est, Dei Filio, vti de Henoch & Abrahamo legimus, quod *cum Deo* ambularint, Gen. V. 22. 24. XVII. 1. Hunc enim non cognouit, neque ex toto, neque *ἀπο μέρους*, *ex parte*, nec cum Abrahamo, qui diem eius vidit, Ioh. VIII. 56. comparandus est, eoque christiani nomine praeter meritum a Iustino mactatur. Neque probauit, aut probare quispiam poterit, quod Socrates eum statuerit esse *λόγον*, qui *semper* (ita reddiderim

diderim verba ἐν παντί scil. ὡς ἀνθρώπος) exstiterit, & per Prophetas futura praedixerit, & per passionibus πᾶν nobis sit factus, quae mens Socrati magis ex mente Iustini tribuitur, quam fuisse comprobatur. Georg. Paschius loc. cit. p. 533. Sunt quidem subinde sacris nostris conuenienter locuti sapientes Graecorum, & speciatim Socratis discipulus praestantissimus, Plato; sed abunde monstratum est ab eruditis, verba similia, mentem dissimilem esse, vtut per traditiones maiorum, vel ex consuetudine cum Iudaeis, quorum nec ipsorum tam distincta, vt in Noui Foederis instrumento est reuelata, fuit cognitio, didicerint quaedam. Merito igitur inter errores Iustini Martyris refertur, quod gentiles, qui secundum rationem vixerunt, inter christianos censeat. Vltigius Hist. Eccl. Sec. II. Sect. IV. § 4. conf. lac. Zimmermanni Diss. de praestantia relig. christianae, collata cum philosophia Socratis, in Cl. Schellhorni Amoen. literar. Tom. XI. p. 93. seq. De λόγῳ philosophorum inferius dicendi erit occasio.

XXIV. Zeno quoque cum in censum venit, qui Dei filium, quem λόγος Scriptura appellat, non ignorauerit. Ita Lactantius: *Hunc Sermonem diuinum ne philosophi quidem ignorauerunt. Siquidem Zeno rerum naturae dispositorem, atque opificem vniuersitatis λόγος praedicat, quem & fatum, & necessitatem rerum, & Deum, & animum Iouis nuncupat, ea scilicet consuetudine, qua solent Iouem pro DEO accipere. Sed nihil obstant verba, cum sententia congruat veritati, L. VI. c. 9. Similiter Tertullianus: apud vestros quoque sapientes λόγος, id est, Sermonem atque Rationem constat artificem videri vniuersitatis. Hunc enim Zeno determinat factitorem, qui cuncta in dispositione formauerit. Eundem & fatum vocari, & Deum, & animum Iouis, & necessitatem omnium rerum, in Apologetic. c. 21. quem Lactantius, Afer*

Afer & ipse, legisse videri queat. Diogenes Laertius cum de Zenone prodidisset, quod duo sint rerum principia, *faciens & patiens*, de illo scribit: *τὸ δὲ ποιεῖν, τὸν ἐν αὐτῇ λόγον τὸν θεόν, quod autem faciat, (principium operans) rationem in ipsa esse Deum, vel, verbum Deum in ipsa scil. materia; τῶτον γὰρ ἔντα αἰδίων διὰ πάσης αὐτῆς δημιουργεῖν ἕκαστα, hunc enim, quippe sempiternum per ipsam omnem singula creare, L. VII. f. 134.* Similiter Seneca, Stoicorum Romanus interpres, *Rationem* facientem appellat, Epist. LXV. Pfannerus ista cum verba affert Laertii, scribit: *facientis* *sive ποιεῖν* *nos nomine Verbum Dei ὑποσταντικὸν denotari, apertis fere verbis significat, Theol. Gentil. L. V. §. 4. & antea idem scripserat: proxime veritatem attingere, qui verbo mundum confectum existimauerunt, sive illud de Filio Dei, verbo nempe, sive sermone, quo omnia fieri iussit, intelligas.* Verum multum a se diuersi sunt λόγοι Iohannis atque hic Zenonis, quanta etiam verborum similitudo videatur. Quod certam notionem λόγος non habuerit apud Zenonem, vel inde liquet, quod, ut Lactantius prodidit, & fatum, & necessitas rerum, & animus Iouis, & Deus adpelletur. Neque tamen dubitauerim, quin vel ex Platone, qui in Aegypto ex sacerdotibus, vel ipsis Iudaeis talia didicit, vel ex communi fonte, traditione maiorum (ex mera eos ratione haec habuisse, mihi non persuadeo) ut alii sapientes Graeci, hauserit Zeno, quae de λόγῳ δημιουργῶ, creatore ac effectore, & quod per verbum omnia condiderit Deus, docuit, quae pro ingenio quisque suo interpolauit, incertamque & dubiam imposuit notionem. Herm. Witsius Exerc. Acad. IV. §. X. sq. Aegyptior. ac. L. II. c. XIV. §. 3. sq. Mornaeus de Verit. Rel. Christ. L. III. c. 3. Huetius Alnetan. Quaest. L. III. c. 3.

XXV. Sed fortasse Apollo locum habebit inter testes meliores de Christo. Certè Lactantius ad eum prouocat.

uocat. Sic enim ait: Milesius Apollo consultus, utrumne
Deus, an homo fuerit, hoc modo respondit:

Θνητός ἐστιν κατὰ σάρκα, σοφὸς τερατάδεσσιν ἔργοις,
Ἀλλ' ὑπὸ βαλδύων κρείττων ὅπλοις συναλωθεὶς,
τόμφοις καὶ σκολοπέσσι πιεζὴν ἀνέβλησε τελευτήν.

Quae sic possint exponi:

*Mortalis carnem, sapiens factisque stupendus,
Sed sub iudicibus Chaldaeis captus is armis
Clauorum atque crucis mortem tolerauit amarā.*

Pergit Lactantius: Primo versu verum quidem dixit; sed argute consultorem fefellit, sacramentum veritatis penitus nescientem. Videtur enim negasse illum Deum: sed cum fateatur, secundum carnem fuisse mortalem, quod etiam nos praedicamus, consequens est, ut secundum spiritum Deus fuerit; quod nos affirmamus. Quid enim fuerat necesse, carnis facere mentionem? cum satis esset dicere, fuisse mortalem. Sed veritate pressus negare non potuit, quemadmodum res se haberet, sicut illud, quod ait, fuisse sapientem, L. IV. c. 13. Quin & Pythius seu Delphicus Apollo Augusto iam seni, de successore quaeritanti, cum primum filuisset, post iteratam hecatomben tale dedit responsum, quod Deum praedicat Iesum. Sic enim respondisse perhibetur:

παῖς Ἑβραῖος κέλεται με θεὸς μακάρεσσιν ἀνώσων
τὸν δὲ δόμον προλιπεῖν, καὶ αἶδον αὐτὸς ἰκεσθαι
Ἀριπὸν ἀπιδοιγῶν ἐκ θωμῶν ἡμετέρων.

*Me puer Ebraeus, diuos Deus ipse gubernans,
Cedere sede iubet, tristemque redire sub orcum,
Aris ergo debinc tacitus discedito nostris.*

Quo commotus oraculo Caesar Augustus Romae posthaec
aram erexerit, quae hanc prae se tulerit inscriptionem:

L

ARA

ob in oracula
post natum xpi
Isum augustinus
et alii deus me
morabilia vid:
in Paulin: Philo:
Cypri: p: 285. f. 2.

ARA PRIMOGENITI DEI. Referunt haec Suidas, Nicephorus atque Cedrenus. V. Van Dale de oracul. p. 444. seq.

XXVI. Sed dubia adhuc res est oraculorum, num merae fraudes & imposturae fuerint sacerdotum, quod ex Plutarcho & Iamblichō Petrus Pomponatius, Ant. van Dale, Fontanelle, Iac. Basnagius, & alii statuunt, an vera daemonum responsa, quae aliorum, & nouissime P. Mourges est sententia. Fraudēs non raro interuenisse vix dubium habebit, cum sacerdotes nonnunquam corruptos ad vota quaerentium respondisse legamus, quod vel exemplo Alexandri M. constat, Iustin. L. XI. c. XI. conf. Freinsheimii Not. in Curtii L. IV. c. 7. n. 25. sq. vel contra etiam fecisse. Sed & daemonem suas egisse partes non inficiabimur, cum vti Deus, sic ille quoque, veluti summa Dei, oracula dare voluit, vt Deus haberetur, quae talia quoque subinde fuerunt, vt vim humani ingenii omnem superare videantur. Atque Apostolorum tempore ancilla quaedam spiritu fatidico agitabatur, & futura canebat, eo autem virtute verbi expulso, obmutescibat, Act. XVI. 16. sq. Sed alius loci hoc argumentum est. V. B. Moebius de orac. ethnic. orig. propag. & durat. p. 21. sq. Cl. a Seelen Veritas Relig. Christ. ex profan. Scriptor. caute confirm. p. 23. seu Miscell. p. 34. sq. Pesarouius in Grotio de Verit. Relig. Christ. illum. L. IV. §. 9. p. 295. sq. Lactantius sine teste responsum Apollinis laudat, nec commemorat, cui, & quo tempore datum sit; verbaque κατὰ σάρκα secundum carnem stilum Scripturae videntur redolere. Longo Lactantius vtitur circuitu, vt probet, Deum quoque esse Iesum, quem mortalem secundum carnem dixerat, consequi ex Apollinis verbis. Sed fortasse auctor oraculi ex schola Pauli Somosateni similiumue haereticorum fuit,

Magnus D. Lutter
us et fraudibus
hominum et illius
omnibus daemones
in re oraculorum
aliquid tribuit. vid.
eius Theol. Dogm.
p. 159. et Hist.
Eccl. V. 7. Tom. 1.
Period. 2. p. 788.
vid. Lutteri Theol.
Dogm. p. 164.

fuit, cum *Deum* esse filium, & *mortalem* dixit, & vt secure magis falleret, Chaldaeos iudices, pro Iudaeis atque Romanis, substituit. Fusius cum Apolline disputat Lactantius, quam verba oraculi, quod laudat, merentur.

XXVII. Quod ad oraculum Augusto datum attinet, *vid. de hac a-*
incognitum illud est antiquioribus Patribus, Iustino Mar- *in Paullini phil.*
tyri, Clem. Alexandrino, Eusebio, & diligenti talium le- *Epist. p. 289.*
ctori Lactantio, quod sane si exstiteret haud fuissent prae-
termisuri. Quod si quis dicat, Suidam tamen excerp-
sisse scriptores antiquos; ei respondemus, quod praeter
antiquos & eos excerpserit, qui non longo eum anteue-
runt interuallo, e quorum aliquo decerpere facile potuit.
Cedrenus quidem ad Eusebium prouocat. Sed ille de-
prehensus est citare quaedam, quae nusquam leguntur.
Accedit, quod Augustus senex Delphos non venerit *vid. Paullini Phil.*
quippe qui nunquam in Graeciam est profectus, ex quo *Epist. p. 326.*
XIX. ante Christum natum annis inde rediit. Neque ara
illa potuisset ignorari a Patribus, qui scripserunt pro Chri-
stianis apologias, in primis Tertulliano, Romanarum an-
tiquitatum in primis perito, qui ad tabulas census Romae
in tabulariis asseruatas prouocat, cum de natiuitate Iesu
disputat, magis prouocaturus ad aram omnium oculis ex-
positam. Gentiles etiam scriptores nullam eius arae in-
iiciunt mentionem. Neque ratio suppetit, cur *primoge-*
niti Dei appellasset aram, cum nullum sit in verbis oracu-
li vestigium, quod primogenitum innuisset. Est itaque
sequioris aevi commentum. Casaubonus Exerc. I. adu.
Baron. n. 12. p. 83. Van Dale de Orac. Dissert. II. c. 2. 3.
p. 443. sq. add. Dorschaenius Admirand. p. 235. sq. Hist. Ec-
cles. Goth. P. II. p. 50. J. A. Schmidii Hist. sec. I. fabulis ma-
cul. sect. II. c. I. §. 3. *Sed oracula vel potius oraculorum sacerdotes laudes*
Iesu digne et testimonium in Wedderkampii Dissert. de duobus Ethnicorum
Christianis in hunc p. 29. 30.

XXVIII. Equidem nihil in isto habetur, quod daemon scire non potuit, si certum esset, eius esse responsum. Quam enim Angeli celebrarint pueri Ebraei natiuitatem, & Deum, mundique Seruatorem praedicarint, facile potuit cognoscere, ei quod tribuit. Ex publico Iudaeorum cultu, & Prophetarum oraculis, discere ac colligere potuit, expectari a mortalibus Messiam, qui & puer, & Deus existeret. Diserte Esaias c. IX. 6. *Puer natus est nobis, filius datus est nobis, cuius & erit principatus super humerum eius, & vocabitur nomen eius mirabilis, consiliarius, Deus, fortis, pater aeternus, & pacis princeps*: et si dubitari queat, an veram oraculorum sententiam cognouerit, mysteriaque prodiderit ac reuelarit. Ita fere Augustinus: *non incongrue creditur fuisse & in aliis gentibus homines, quibus hoc mysterium reuelatum est; & qui hoc etiam praedicere impulsu sunt, siue participes eiusdem gratiae, siue expertes, siue per malos Angelos docti sunt, quos praesentem Christum, quem Iudaei non agnoscebant, scimus esse confessos*, L. XVIII. Ciu. Dei c. 47. Certe plus cognouit ex re gesta & euenta, nato iam Seruatore, vt tamen dubius fuisse videatur ob seruilem Christi formam, eoque ipsum tentauerit, vt quis esset, & qua virtute staret, certus fieret, Matth. IV. 1. f. Nam si ἡ πολυποίμη σοφία τοῦ θεοῦ, *multiuaria sapientia Dei* Angelis patefacta est per ecclesiam, Ephes. III. 10. quidni daemon eandem cognouerit, sibi suoque regno in primis aduersam? Nec vero indiget Iesus Christus, Dei filius, daemonis testimonio, quod cum ei vellet tribuere, iussus est obmutescere, Luc. IV. 33. 34. 35. cuius ad exemplum Apostolus spiritum fatidicum expulit, vere de eo testificantem, quod ipse, seruus Dei altissimi, viam salutis doceret, Actor. XVI. 17. 18. *Orum* atque tartarum sibi esse subeundum, fugere eum non

non potuit, qui catenis tenebrarum ligatus iudicio seruatur, Iud. v. 6. 2. Petr. II, 4. quod confitetur ille in Evangelio, *venisti*, inquit, *cruciaturus* nos ante tempus, Matth. II, 29. Interim non defuisse Apollinem post Christum natum dare oracula, multis est probatum. Van Dale de Orac. Diss. II. c. 3. 7. p. 460. f. Elingius Histor. Graec. Linguae p. 61. sq. Jo. Phil. Pfeiffer Ant. Graec. p. 146. sq. Rabener Amoen. Philol. p. II. sq. Fontanelle Hist. des oracles Diss. 2.

XXIX. Ex iis, quae haecenus disputata sunt, nunc colligimus, quod nullum apud profanos scriptores sub Testamento veteri genuinum atque idoneum de CHRISTO, eoque Dei Filio, & ipso DEO, exstet testimonium. Est haec sententia Augustini, cuius verba digna sunt, quae hic legantur: *quaecunque aliorum prophetiae de Dei per Christum Iesum gratia proferuntur, possunt putari a Christianis esse confictae. Ideo nihil est firmitus, ad conuincendos quoslibet alienos, si de hac re contenderint, nostrosque fulciendos, si recte sapuerint, quam ut diuina praedicta de Christo exproferantur, quae in Iudaeorum scripta sunt codicibus, de Ciu. Dei L. XVIII. c. 47.*

XXX. Platonis etiam Patres laudant testimonium, quod Iesum dixerit *Iustum*, qui afflictus, excruciatu ac cruci affixus sit: de quo cum dissertatio alias a nobis conscripta sit, ob cognationem argumenti hic eam inferere licebit.